

บทที่ 6
จักรวรรดิโมริยะ
(Maurya Empire)

๖.๑ อินเดียก่อนสมัยราชวงศ์โมริยะ

๖.๑.๑ สภาพทางการเมือง

ก่อนที่ราชวงศ์โมริยะจะสถาปนาจักรวรรดิขึ้นนั้น อินเดียแบ่งออกเป็นรัฐเล็ก รัฐน้อย จำนวนมากมายหลายอาณาจักร บางอาณาจักรก็ปกครองเป็นแบบราชาธิปไตย แต่บางรัฐก็มีการปกครองแบบสาธารณรัฐ ภาวะการเมืองระหว่างนี้มีการแย่งชิงกันเป็นใหญ่ในทางการเมือง ระหว่างราชาธิปไตยกับสาธารณรัฐ และตามปกติการสงครามระหว่างรัฐเหล่านี้มักจะยุติลงด้วยความล้มพินาศทางการเมือง รัฐเหล่านี้ส่วนใหญ่มีกษัตริย์ปกครอง แต่ถ้ากษัตริย์องค์ใดทำตัวเป็นทรราชย์ปกครองประชาชนโดยมิชอบธรรมแล้ว ก็จะมีกษัตริย์ที่เป็นพราหมณ์มาเปลี่ยนแปลงปกครองแทนกษัตริย์ทรราชย์นั้น

ในการปกครองตามระบอบราชาธิปไตยนั้น กษัตริย์ได้รับสิทธิพิเศษและพระราชอำนาจพิเศษในทางเศรษฐกิจ กษัตริย์มีอำนาจในการรับผิดชอบภาษีรายได้ของแผ่นดิน บางครั้งพวกพ่อค้าถวายเป็นกำไนแก่กษัตริย์ แต่ในบางครั้งกษัตริย์ก็เอาใจเอาเปรียบบังคับแรงงาน และอ้างสิทธิที่จะแบ่งที่ดิน ซึ่งเป็นป่าสงวนและทรัพย์สินที่มีได้เป็นของพระองค์

ในการปกครองตามระบอบ ราชาธิปไตย ตำแหน่งกษัตริย์เป็นตำแหน่งมรดกสืบตระกูล กล่าวคือกษัตริย์องค์ที่กำลังครองราชย์อยู่ โค้ทรงแต่งตั้งรัชทายาทของตนในระหว่างที่มีพระชนม์อยู่ในการปกครองอาณาจักร กษัตริย์ มีตำแหน่งต่าง ๆ ช่วยปกครอง ในขณะที่มีตำแหน่งอุปราชทำหน้าที่เป็นผู้ว่าราชการมณฑล จะมีความสำคัญไม่น้อยก็ขึ้นอยู่กับความยิ่งใหญ่ของอาณาจักร ตำแหน่งอุปราชมีโดยทั่วไปก็ได้รับแต่งตั้งจากบรรดาสมาชิกของราชตระกูล แต่บางครั้งตำแหน่งนี้ต้องได้รับความเห็นชอบจากผู้นับชกษาอาหารสูงสุด และบุคคลที่กษัตริย์ทรงไว้พระทัยที่สุด

นอกจากนี้ก็ยังมีความหมายที่อื่น ซึ่งถือเป็นตำแหน่งที่สำคัญมากที่สุด ในบรรดา
เจ้าหน้าที่ทั้งหลายของรัฐ บางครั้งบุคคลเดียวเคยเป็นปุโรหิตถึง ๓ อาณาจักร เช่น อาณาจักร
กาลิ โกลล และวิเทหะ บุคคลสำคัญอีกตำแหน่งหนึ่งคือ เสนาบดี เสนาบดีได้รับมอบหมายให้ทำ
หน้าที่รักษากฎหมายและระเบียบวินัยในรัฐ และรับผิดชอบหน้าที่ทางศาลบ้าง ในระบอบการ
ปกครองแบบราชาธิปไตย ปุโรหิตและเสนาบดีทำหน้าที่ช่วยเหลือ ถวายคำแนะนำแก่กษัตริย์ในการ
บริหารประเทศ แต่ในระบอบการปกครองแบบสาธารณรัฐ สมาชิกของฝ่ายบริหารเป็นผู้ให้คำ
ปรึกษาแก่สภา

ในระยะนี้เป็นระยะที่มีข้าราชการประเภทใหม่เกิดขึ้น คือ มหาอำมาตย์ ซึ่งจะเป็นผู้
ทำหน้าที่หลายด้าน เช่น การบริหาร การศาล การควบคุมกองทัพและการรวบรวมผลิตผลอันเป็น
ส่วนแบ่งแก่กษัตริย์

ส่วนการปกครองแบบสาธารณรัฐ ระบบนี้มีชื่อเรียกว่า คณะ หรือหมู่ ลักษณะของ
แต่ละสาธารณรัฐ มีความแตกต่างกันคือ บางสาธารณรัฐปกครองโดยเผ่าชนชาติสกุลของตน
บางสาธารณรัฐมีการปกครองแบบประชาธิปไตย บางสาธารณรัฐรวมตระกูลต่าง ๆ มากมาย
แต่บางสาธารณรัฐกำหนดเฉพาะตระกูลเดียวกัน

ในบรรดาสาธารณรัฐเหล่านี้ บางสาธารณรัฐเป็นรัฐใหญ่ที่มีอิสระ บางสาธารณรัฐ
ก็อาศัยซึ่งกันและกัน แต่ละสาธารณรัฐมีบริษัทหรือสภา หรือรัฐสภาของตนเอง บริษัทหรือสภา
ทำหน้าที่ร่างกฎหมาย กฎหมายที่จะนำออกมาใช้ได้นั้นต้องได้รับเสียงเป็นเอกฉันท์ สภานั้น
มีทั้งสภาส่วนกลางและสภาประจำท้องถิ่น

ผู้ปกครองสาธารณรัฐเรียกว่า ราชนิก คณะราชนิก หรือสังฆมุขะ ในการปกครอง
สาธารณรัฐยังมีความหมายอื่น ๆ อีก เช่น อุปราชนิก เสนาบดี กษัตริย์ (ขุนคลัง) เป็นต้น
การปกครองแบบสาธารณรัฐนี้ บางรัฐมีเจ้าหน้าที่ตำรวจประจำ และเจ้าหน้าที่ตำรวจ
แต่ละคนก็ขึ้นชื่อลือนามในการบังคับเพียงและโทษร้ายทารุณ

๖.๑.๒ สภาพทางเศรษฐกิจ

ประชากรส่วนใหญ่ดำรงชีพด้วยการเป็นเกษตรกร และเพาะปลูกในที่ดินของตน ซึ่งที่เพาะปลูกได้แก่ ข้าวเจ้า ข้าวบาเลย์ และอ้อย นอกจากอาชีพเกษตรกรแล้ว ยังมีอาชีพช่าง ซึ่งช่างฝีมือเจริญมากทั้งในตัวเมืองและชนบท อาชีพเหล่านี้ตามปกติมีการติดต่อกัน แต่ไม่มีความเข้มงวดในงานอาชีพ ทุกคนสามารถเปลี่ยนอาชีพของตน โดยไม่ทำให้เสียเกียรติหรือศักดิ์ศรีทางสังคมและวรรณะ

ในด้านการค้า อินเดียในระยะนี้มีการค้าทั้งภายในและภายนอกประเทศ ศูนย์กลางการค้าที่สำคัญ ๆ ได้แก่ เมืองสาวัตถี นาลันทา และนครราชคฤห์ เส้นทางการค้าก็ได้แก่ถนนสายหนึ่งที่ตัดตรงจากนครราชคฤห์ไปยังเมืองสาวัตถี จากแคว้นอุทไปถึงฝั่งแม่น้ำโคทาวารี ก็มีการค้ามีทั้งทางบกและทางน้ำ ใช้สัตว์และเกวียนลากสินค้าไป กองคาราวานเคลื่อนที่ไปพร้อมกันโดยมีผู้พิทักษ์ที่รับจ้างคุ้มครองไป

สำหรับการค้ากับต่างประเทศก็มีทั้งทางบกและทางทะเล อินเดียมีความสัมพันธ์ทางการค้ากับเอเชียกลางและประเทศแถบย่านทะเลอาหรับ นอกจากนั้นก็ยังมีติดต่อกับลังกา พม่า ภูมามตรา และมลายา เป็นต้น สินค้าออกของอินเดียคือ ผ้าไหม มีสลิน เครื่องหอม งาช้าง เครื่องเพชร ทองคำ การซื้อสินค้าใช้ระบบการแลกเปลี่ยนและใช้เหรียญทองแดง

๖.๑.๓ สภาพทางสังคม

ระบบวรรณะได้เป็นฐานของสังคมอินเดีย กฎเกณฑ์ในเรื่องความเข้มงวดของวรรณะยังไม่รุนแรงนัก เพราะปรากฏว่า บุคคลยังสามารถแต่งงาน นอกวรรณะกันได้ เพราะหลักฐานระบุว่า การแต่งงานกันภายในวรรณะไม่เป็นที่นิยมกันโดยทั่วไป แต่ที่ปฏิบัติกันก็มีแต่เฉพาะชนชั้นสูงเท่านั้น นอกจากนั้น อาชีพก็ไม่ได้กำหนดตายตัว หมายความว่า ทุกคนสามารถประกอบอาชีพตามที่ตนต้องการได้ เช่น วรรณะพราหมณ์วรรณะกษัตริย์ทำงานขุดดิน ค้าขาย และรับใช้

โดยไม่ทำให้เสียฐานะทางสังคม หรือวาระของคน นอกจากนี้ยังมีหลักฐานว่าพราหมณ์ทำงาน เป็นแพทย์ ข้าราชการ เจ้าหน้าที่สรรพากรเก็บภาษี พ่อค้าและตำรวจได้ด้วย ส่วนวาระต่ำ เช่น จอหนาลในสมัยนี้ ได้รับความดูถูกเหยียดหยาม จะต้องอาศัยอยู่นอกเมือง

สถานภาพสตรีอินเดียในยุคนี้ ปรากฏว่าตกต่ำมาก สตรียังคงต้องปฏิบัติ สตรี กล่าวคือหญิงม่ายต้องเผาตนทั้งเป็นพร้อมกับศพสามีของเธอ เพื่อให้ดวงวิญญาณไปประสาน กับดวงวิญญาณของสามีผู้ล่วงลับไปแล้ว

สตรีในยุคนี้ได้รับการศึกษา สตรีบางคนเป็นนักปราชญ์ชั้นสูงและได้รับการฝึกหัด วิชาทหารด้วย เพราะนางได้จับอาวุธออกรบศึกเคียงคู่กับบุรุษต่อต้านศัตรูของประเทศ

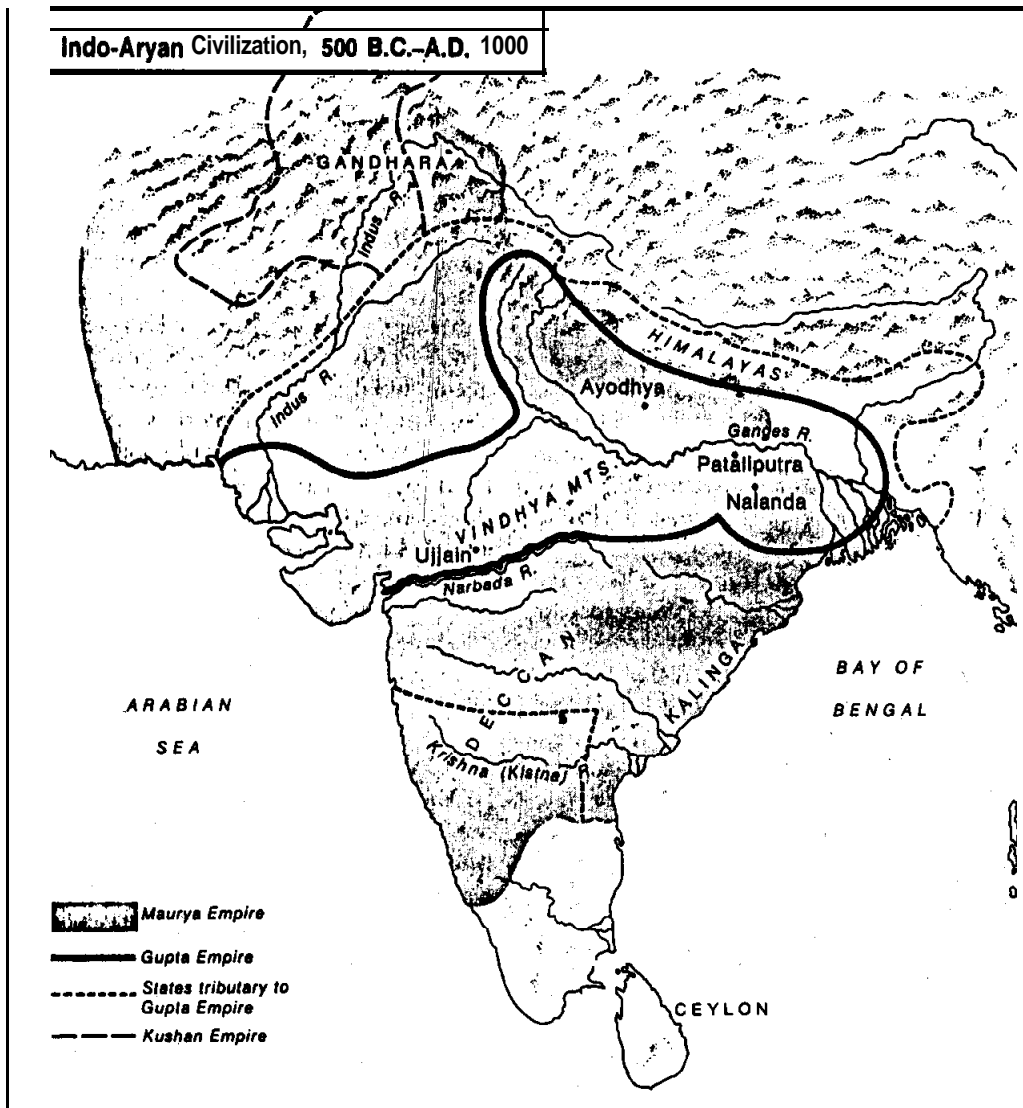
หนังสือคัมภีร์พุทธศาสนา อังถึง โคลง ฉันท์ บางเรื่องที่เจ้าหญิงทั้งหลายและ พระภิกษุณีนิพนธ์และเขียนไว้ เฉพาะนางวิภวดีเท่านั้นปรากฏอยู่ในไตรปิฎก นิกพระพันธ์หญิง ที่แต่งบทกวีเป็นภาษา ปรากฏ ได้แก่ เรวรา, ยาสะธี, โรทา, วัทเวธิ, มัธวี, ศศิประภา, และอนุลักษมิ

สตรีชั้นสูงยังคงปฏิบัติ "สวียมพร" (การเลือกคู่ของนางกษัตริย์สมัยโบราณ) สตรีมีเมียหรือสามีหลายคนในเวลาเดียวกันก็กำลังปฏิบัติกันมาก สตรีมีส่วนร่วมในพิธีเลี้ยงฉลอง และพิธีชดถุกซ์ สตรีสามารถแสดงให้เห็นว่าเข้าถึงธรรมะสูงสุดได้ ได้แก่ นางวิภวดีทางพุทธศาสนา บางรูปที่อุทิศชีวิตเพื่อศึกษาและปรัชญาธรรมะ ขณะเดียวกันนางก็มีส่วนร่วมในการโศกอบและ อภิปรายปัญหาเกี่ยวกับปรัชญาและธรรมะ

๖.๒ จักรวรรดิโมริยะ

เมื่อพระเจ้าอเล็กซานเดอร์ กลับไปแล้ว บ้านเมืองอินเดีย ซึ่งมีแคว้นเล็กแคว้นน้อย ก็ปราศจากผู้ปกครองที่เข้มแข็ง บ้านเมืองเกิดภาวะไร้อำนาจ (power vacuum) อนึ่ง

Indo-Aryan Civilization, 500 B.C.-A.D. 1000

แผนที่แสดงจักรวรรดิโมริยะ

จักรวรรดิคุปตะ

จักรวรรดิกุษาณะ

สภาวะการณ์ของอินเดียในเวลานั้นเกิดความคิดที่จะรวมชนเผ่าต่าง ๆ และรัฐเล็ก ๆ ตลอด จน
ราชอาณาจักรและสาธารณรัฐใหญ่น้อยให้เป็นรัฐเดียวกัน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือความเร่งเร้า
เพื่อให้ไปสู่รัฐอันมีเอกภาพและศูนย์กลางในการบริหารแห่งเดียวกัน ความคิดอันนี้ได้ดำเนินอยู่
ตลอดมา และการที่พระเจ้าอเล็กซานเดอร์บุกรุกเข้าไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ก็เป็นเสมือน
แรงผลักดันครั้งสุดท้ายให้เกิดพัฒนาการเช่นนี้ ฉะนั้นจึงได้บังเกิดให้มีบุรุษผู้ยิ่งใหญ่ ๒ นาย ได้
ฉวยประโยชน์จากสถานการณ์ซึ่งกำลังเปลี่ยนแปลง และใช้สถานการณ์นั้นให้เป็นไปตามแนว
ประสงค์ของตน บุรุษที่ยิ่งใหญ่ ๒ ท่านนี้คือ จันทรคุปต์มาจากเผ่าโมริยะ และพราหมณ์จาณักย
หรืออีกชื่อหนึ่งคือเกาฏิลยะ ซึ่งเป็นทั้งสหายอำมาตย์ และที่ปรึกษาของท่าน ทั้ง ๒ คน เล่า
กันว่าเคยสังสรรค์กับชาวกรีกที่พระเจ้าอเล็กซานเดอร์ส่งมาประจำอยู่ และจันทรคุปต์เองก็เคย
พบปะคุยกับ^{พระเจ้า}อเล็กซานเดอร์ด้วยตนเอง และได้ทราบเรื่องราวเกี่ยวกับเกียรติยศชื่อเสียงและ
การรบได้ชัยชนะของ^{พระเจ้า}อเล็กซานเดอร์ จันทรคุปต์เองเกิดความทะเยอทะยานปรารถนาจะเจริญ
รอยตาม^{พระเจ้า}อเล็กซานเดอร์ขึ้นมาบ้าง ทั้งจันทรคุปต์และจาณักยจึงเฝ้าดูพฤติกรรมและเตรียมตัวอยู่
ตลอดเวลา ทั้งยังได้ช่วยกันวางแผนการณ์อันใหญ่หลวง ซึ่งเป็นแผนแห่งความมั่งคั่งใหญ่ไผ่สูง และ
ต่างจ้องคอยโอกาสที่จะลงมือปฏิบัติการตามแผนนั้น

หลังจากนั้นไม่นาน พอทราบข่าวว่าพระเจ้าอเล็กซานเดอร์ สวรรคตเสียแล้ว
ที่นครบาบิโลนในปี ๓๒๓ ก่อนคริสตกาล ทันทีทันใดนั้นเองจันทรคุปต์และจาณักยก็เริ่มป่าว
ประกาศความรักชาติ เขาปลุกเร้าประชาชนให้ลุกขึ้นขับไล่ผู้รุกรานชาวต่างชาติให้ออกไปเสีย
จากดินแดนของอินเดีย และในที่สุดกองทัพกรีกก็ถูกขับออกจากอินเดีย การเรียกร้องให้เกิด
ความรักชาติได้ช่วยให้จันทรคุปต์ได้คนมาช่วยมากมาย และด้วยความร่วมมือของคนเหล่านั้น
จันทรคุปต์ก็ได้ยাত্রาทัพผ่านอินเดียภาคเหนือมุ่งไปยังเมืองปาฏลีบุตร และภายใน ๒ ปี หลังจาก
ที่พระเจ้าอเล็กซานเดอร์สิ้นพระชนม์ จันทรคุปต์ก็สามารถยึดนครปาฏลีบุตร และราชอาณาจักรนั้น
ไว้ทั้งหมด แล้วสถาปนาจักรวรรดิโมริยะขึ้นแทน (๓๒๑-๑๘๕ ปีก่อนคริสตกาล) และตั้งนครหลวง
ที่กรุงปาฏลีบุตร

แต่เซลิวคัส (Seleucus) ซึ่งเป็นแม่ทัพนายกองคนหนึ่งที่พระเจ้าอเล็กซานเดอร์ให้ดูแลดินแดนอยู่ตั้งแต่เอเชียไมเนอร์ ได้ใช้ความพยายามที่จะสถาปนาอำนาจของตนเหนืออาณาเขตทางด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดียขึ้นมาใหม่ เซลิวคัสยกทัพข้ามแม่น้ำสินธุเข้าไปในอินเดีย เขาก็ต้องพ่ายแพ้อย่างยับเยินและยังต้องยอมเสียดินแดนส่วนหนึ่งของอาฟกานิสถานจรดเมืองกาบูลและเมืองเฮราต (Herat) ให้แก่จักรวรรค์ กับทั้งยังต้องยอมยกลูกสาวให้แก่จักรวรรค์อีกด้วย เพราะฉะนั้นเว้นเสียแต่ดินแดนตอนใต้เท่านั้น จักรวรรค์ของจักรวรรค์ได้แผ่ขยายไปทั่วประเทศอินเดีย คือตั้งแต่ทะเลอาหรับจนถึงอ่าวเบงกอล ทิศเหนือก็ได้ขยายไปจนถึงเมืองกาบูล ทั้งนี้ถือว่าเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ที่ได้เกิดมีรัฐอันกว้างใหญ่ไพศาลขึ้น โดยอยู่ใต้การบริหารของรัฐบาลกลางแห่งเดียวในอินเดีย

เรามีหลักฐานสำคัญ ๓ ชิ้นที่เป็นเครื่องช่วยให้เราทราบถึงเรื่องราวของกษัตริย์แห่งราชวงศ์โมริยะ ชิ้นแรกเป็นบันทึกของเมกัสเธเนส (Megasthenes) ซึ่งเป็นชาวกรีกเป็นผู้ที่เซลิวคัสส่งไปเป็นอัครราชทูตประจำนครปาฏลีบุตร และอีกชิ้นหนึ่งคือ ตำรา "อรรถศาสตร์" ซึ่งเป็นตำราว่าด้วยรัฐประศาสนศาสตร์ เขียนขึ้นโดยเกาฏิลียะ หรือจามักย์ และชิ้นที่ ๓ คือศิลาจารึกของพระเจ้าอโศกมหาราช

เกาฏิลียะ หรือจามักย์ มีบทบาทอย่างมากมาในการสถาปนาและสร้างความเจริญเติบโต และให้การทะนุบำรุงแก่ราชอาณาจักรอันยิ่งใหญ่ของจักรวรรค์ จามักย์เปรียบกันว่าเป็นเหมือนมาคิอาเวลลี (Machiavelli) ของอินเดีย แต่เนรูห์กล่าวว่าจามักย์เป็นคนที่ยิ่งใหญ่กว่ามาคิอาเวลลี ยิ่งใหญ่ทั้งในด้านภูมิปัญญาและการทำงาน เขามีใช่เป็นเพียงผู้ติดตามกษัตริย์อย่างธรรมดา และก็ไม่ใช่เป็นแต่เพียงที่ปรึกษาที่หมอบคลานตามจักรพรรดิเท่านั้น แต่เราจะเห็นว่าจามักย์เป็นบุคคลที่มีความกล้าหาญ พราวไปด้วยเล่ห์เหลี่ยมชั้นเชิง ทนงในตนเอง มีความอาฆาต ไม่เคยล้มคนที่เหยียดหยามตน ไม่เคยทอดทิ้งละเลยความมุ่งหมาย เขาเป็นผู้ที่ใช้วิธีการทุกประการเท่าที่จะทำได้ในการหลอกล่อและเอาชนะศัตรู ด้วยบุคลิกภาพดังกล่าวนี้

จากนั้นก็ยังสามารถดำรงตำแหน่งของตนไว้ได้ พร้อมทั้งกำบังเขียนแห่งรัฐไว้ในมือได้อย่าง
รัดกุม การปฏิบัติต่อพระเจ้าจันทร์คุปต์ พราหมณ์จากนั้นก็ถวายความเคารพแด่พระเจ้าจักรพรรดิ
ในฐานะที่พระองค์ทรงเป็นศิษย์ที่รัก มากกว่าในฐานะที่พระองค์ทรงเป็นเจ้าของหัวเขา ในชีวิต
ส่วนตัวจากนั้นก็เป็นผู้มีการกินอยู่อย่างง่าย ๆ แต่เคร่งครัดต่อระเบียบวินัย ไม่ชอบความโอ้อ่า
โอฬาร ทั้ง ๆ ที่มีตำแหน่งหน้าที่สูงส่ง เมื่อได้ปฏิบัติตามคำมั่นสัญญาและบรรลุความมุ่งประสงค์
แล้ว เขาก็มุ่งมาดปรารถนาที่จะสละโลกออกสู่ชีวิตแห่งการบำเพ็ญศัลภาวนา อันเป็นวิสัยของ
พราหมณ์ เกือบจะกล่าวได้ว่า ไม่มีอะไรเลยที่จากนั้นก็ละเว้นไม่กระทำเพื่อบรรลุความมุ่งหมาย
ของตน กล่าวโดยย่อ เขาไม่ย่อเกรงต่อบาปบุญคุณโทษเท่าใดนัก”

๖.๓ การปกครอง

๖.๓.๑ สถาบันกษัตริย์

กษัตริย์ในสมัยราชวงศ์โมริยะ ไม่ปกครองประเทศแบบสมมติเทพ ในศิราชาภิเษก
กษัตริย์จะต้องทรงปฏิญาณแก่ประชาชนว่า "หากเราปกครองท่านด้วยการกดขี่แล้วไซ้ ขอเราจง
อย่าได้ไปผูกไปเกิดในสวรรค์ จงอย่ามีชีวิต และจงอย่าได้มีลูกหลานสืบเชื้อสายเลย "ความสุข
ของพระองค์อยู่ที่ความสุขของประชาชน สวัสดิภาพของกษัตริย์อยู่กับสวัสดิภาพของประชาชน
สิ่งใดที่ให้ความสุขแก่กษัตริย์จะถือว่าสิ่งนั้นมีใช้สิ่งที่ดีงาม แต่สิ่งใดที่ให้ความสุขแก่ประชาชน
จะถือว่าสิ่งนั้นเป็นสิ่งที่ดีงาม" และอีกตอนหนึ่งว่า "ถ้าหากกษัตริย์ประพฤติปฏิบัติมิชอบแล้วไซ้
ประชาชนย่อมมีสิทธิที่จะถอดถอนและตั้งบุคคลอื่นแทนได้เสมอ”

จากตัวอย่างที่ยกมาจากตำราอรรถศาสตร์ ซึ่งเป็นหลักฐานเกี่ยวกับการบริหาร
งานการปกครองของราชวงศ์โมริยะ ก็พอจะมองเห็นแนวการปกครองของกษัตริย์สมัยนี้ได้ว่า
ไม่ได้ปกครองประชาชนในฐานะสมมุติราช อันหมายถึงกษัตริย์ต้องมีอำนาจสูงสุด หากแต่ทรง
ปกครองเสมือนกับเป็นผู้คอยรับใช้ประชาชนให้ได้รับความสุข และเอาใจใส่ต่อประชาชนอย่างดี

มองเห็นประโยชน์ของประชาชนเป็นใหญ่กว่าประโยชน์ส่วนตัว และยังให้สิทธิประชาชนในการ
ถอดถอนตำแหน่งกษัตริย์ออกได้ ในกรณีที่กษัตริย์ทำตัวไม่เหมาะสม

ในการบริหารงานปกครอง มีคณะที่ปรึกษาและข้าราชการ ซึ่งได้รับมอบหมายให้
ทำหน้าที่ต่าง ๆ กัน พระเจ้าจันทรคุปต์มีอาณาจักรกว้างใหญ่ไพศาล ฉะนั้นการปกครองตาม
ท้องถื่นจึงเป็นเรื่องสำคัญ กล่าวคือมีการแบ่งเขตออกเป็นจังหวัดและอำเภอ แต่ละจังหวัดมี
ข้าหลวงใหญ่ปกครองและ ข้าหลวงมักเกี่ยวข้องเป็น เชื้อพระวงศ์หรือเป็นคนของกษัตริย์โดยตรง
นอกจากมีข้าหลวงปกครองแล้ว กษัตริย์ก็ยังแต่งตั้งข้าราชการออกไปร่วมปกครองอีกด้วย ใน
สมัยพระเจ้าจันทรคุปต์ มีการปกครองที่เข้มงวด โดยพยายามดึงอำนาจเข้าสู่ศูนย์กลาง นั่นคือ
มีการควบคุมดูแลข้าหลวงตามจังหวัดต่าง ๆ อย่างใกล้ชิด โดยส่งคณะผู้ตรวจราชการไปจาก
เมืองหลวง เพื่อเป็นผู้ตรวจตราควบคุมให้บริหารงานเป็นไปอย่างได้ผล คณะผู้ตรวจราชการนี้
ก็จะทำหน้าที่เสนอรายงานต่อกษัตริย์โดยตรง

ระบบราชการในสมัยนี้ก้าวหน้าพอสมควรทีเดียว เช่น มีการสำรวจสำมะโนครัว
อสังหาริมทรัพย์ และมีผู้ตรวจตราประชาชน ตลอดจนชนต่างชาติซึ่งเดินทางผ่านก็จำเป็นต้องมี
ใบผ่านทางด้วย คล้ายคลึงกับระบบการมีตำรวจในปัจจุบันนั่นเอง ยิ่งกว่านั้นยังมีนักสืบทั่วพระ-
ราชอาณาจักร ระบบนักสืบราชการนี้เข้มแข็งมากและมีการฝึกหัดมาแล้วอย่างชำนาญยิ่ง

๖.๓.๒ นโยบายต่างประเทศ

นโยบายต่างประเทศของพระเจ้าจันทรคุปต์ มีหลักฐานใกล้เคียงกับที่ปรากฏอยู่ใน
หนังสืออรรถศาสตร์ ซึ่งบรรจุข้อความเกี่ยวกับการปกครอง และการทูต ของสมัยราชวงศ์โมริยะ
ไว้อย่างชัดเจน หนังสืออรรถศาสตร์นี้ไม่ปรากฏเวลาแต่ง แต่บรรดานักปราชญ์รุ่นหลังให้ความตี
ความชอบแก่เกาฏิลยะ หรือจันถีย์ อัครมหาเสนาบดีของพระเจ้าจันทรคุปต์ หนังสือเล่มนี้กล่าวถึง
ข้อความต่าง ๆ ไว้อย่างละเอียด อาทิเช่น คุณลักษณะของผู้เป็นทูต อบายมุขต่าง ๆ ที่อาจทำให้

พูดเสียชื่อเสียง อันข้อความเหล่านี้ ยังอาจนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ในวงการทูตปัจจุบันได้ นอกจากนั้นในหนังสืออรรถศาสตร์ ยังบ่งถึงหน้าที่ของทูตที่พึง เก็บความลับและข่าวสารการเมือง ตลอดจนถึงปฏิบัติและแสวงหาทาง ในอันที่จะเพิ่มพูนอำนาจกษัตริย์และประเทศบ้านเมืองของตน นอกจากนั้นยังได้บ่งถึงวิธีการที่จะทำให้ได้ผลดังกล่าวด้วย หนังสืออรรถศาสตร์ยังรวมกล่าวถึงความสัมพันธ์กับชาติอื่น ๆ ในสมัยนั้น ซึ่งเป็นแนวทางให้จาศึกย์ วางนโยบายรุกรานหรือเป็นกลางให้แก่อาณาจักรของราชวงศ์โมริยะได้ ด้วยการทำสงคราม หากประเทศตนเป็นต่อ และดำเนินนโยบายสงบหากตนเป็นรอง และที่สำคัญคือการขบเลี้ยงศัตรูของประเทศ กล่าวโดยย่อ หนังสืออรรถศาสตร์นี้แสดงความมุ่งหมาย ในอันที่จะให้อินเดียรวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และอยู่ภายใต้การปกครองของบุคคลเดียว เป็นสำคัญ

๖.๓.๓ บ้านการศาลและการตัดสินคดี

ระบบการศาลของสมัยนี้ค่อนข้างรุนแรงและตัดสินด้วยความเด็ดขาด กษัตริย์ทรงเป็นประมุขศาลอาญาและมีคณะผู้พิพากษาทำหน้าที่ตุลาการประจำตามเมืองต่าง ๆ และในชนบทตามหมู่บ้านเล็ก ๆ หัวหน้าหมู่บ้านทำหน้าที่ตัดสินคดี

เมกัสเตเนสกล่าวว่าเต็มไปด้วยความทารุณ กล่าวคือมีการทรมานต่างๆ เพื่อให้ผู้ต้องหาสารภาพผิด แม้แต่ทำความผิดเล็ก ๆ น้อย ๆ ก็ยังถูกลงโทษขั้นประหาร เช่น การลักขโมย หรือการไม่เสียภาษี ในบางกรณีก็มีการตัดแขนตัดขา ตัดจมูก จันทรูปต์เสด็จออกว่าราชการเอง ฟังคดีและตัดสินคดีเองเป็นนิจ

๖.๓.๔ การทหาร-กองทัพ

ในด้านทหาร กษัตริย์ทรงเป็นแม่ทัพและนำทัพด้วยพระองค์เอง พวกแม่ทัพ นายกองและไพร่พลต้องถวายสัตย์ปฏิญาณให้ความจงรักภักดีต่อแม่ทัพคือกษัตริย์ กล่าวกันว่า กองทัพ

ของพระเจ้าจันทรคุปต์เข้มแข็งและยิ่งใหญ่ ทำให้มีชื่อเสียงไปไกลทั้งในค่านก้างพล
พุทธวิธี ตลอดจนความสามารถ

กองทัพของพระเจ้าจันทรคุปต์อยู่ในเมืองปาฏลีบุตร ซึ่งมีขนาดยาว ๘ ไมล์
กว้าง ๑ ไมล์ครึ่ง มีกองทหารเดินเท้า ๖๐๐,๐๐๐ ทหารม้า ๓๐,๐๐๐ ช้าง ๔,๐๐๐ มีรถรบอีก
จำนวนมาก ขึ้นอยู่ในบังคับบัญชาของสภากองทัพ ซึ่งประกอบด้วยผู้บังคับบัญชาชั้นสูง ๓๐ นาย
อาวุธที่ใช้ประจำตัวทหารเดินเท้าเป็นธนูยาวเท่าตัวคน สามารถยิงทะลุเกราะทุกชนิดได้หมด

อันเนื่องมาแต่การมีกองทัพที่เข้มแข็งสามารถแผ่อำนาจตีแคว้นต่าง ๆ ได้มากมาย
อาณาจักรของพระองค์ขยายจากอ่าวเบงกอลจนจดเทือกเขาฮินดูช แต่นโยบายสงครามของ
พระเจ้าจันทรคุปต์ผู้ซึ่งได้รับคำแนะนำโดยจาตักยนั้นมิใช่เชิงสูงมากทีเดียว นั่นคือไม่เพียงแต่
จะใช้ยุทธศาสตร์ในอันที่จะทำลายขวัญของฝ่ายศัตรูเป็นการบั่นทอนกำลังศัตรูแล้ว เอาชนะศัตรู
ให้ได้อย่างราบคาบแล้ว แต่เชิงที่ชาญฉลาดนั้นคือ การที่พราหมณ์จาตักยได้พยายามดึงเอา
ศัตรูที่มีความฉลาดมาเป็นพรรคพวก ดูกว่าที่จะเอาไปประหารประหาร ตามเรื่องที่มีมากล่าวว่า
จาตักยได้รับชัยชนะขั้นสุดท้ายด้วยการยุหยาบให้เกิดความแตกแยกในพลพรรคของฝ่ายศัตรู แต่
พอได้ชัยชนะแล้วก็กลับชักชวนให้จันทรคุปต์มีความเมตตาปราณีต่อศัตรูคู่แข่ง แม้แต่จาตักยเองได้
ยื่นตราประจำตำแหน่งอันสูงส่งของเขาให้แก่อำมาตย์ผู้นำของฝ่ายศัตรู ด้วยอ้างว่า อำมาตย์
ผู้นี้มีความเฉลียวฉลาด และมีความซื่อสัตย์จงรักภักดีต่อเจ้านายของเขา ลักษณะอันนี้เป็นที่
ซาบซึ้งแก่จาตักยมาก จึงให้ตราประจำตำแหน่ง ฉะนั้นจากเชิงอันชาญฉลาดนี้ สงครามก็มิได้
หยุดลงด้วยความขมขื่น แต่อวสานลงด้วยการประนีประนอม ซึ่งก่อให้เกิดรากฐานที่มั่นคงถาวร
แก่รัฐ ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ไม่เพียงแต่เอาชนะศัตรูได้เท่านั้น หากยังสามารถโอนิมน้าวจิตใจ
ของผู้นำฝ่ายศัตรูให้มาเป็นพรรคพวกของตนได้อีกด้วย

อนึ่ง เกี่ยวกับเรื่องทหารของพระเจ้าจันทรคุปต์ เมกัสเธเนส บรรยายว่า ทหาร
รักษาพระองค์ล้วนแต่เป็นทหารหญิง เพราะกษัตริย์เกรงว่าทหารชายอาจจะไม่จงรักภักดีเพียงพอ

และเมกส์ เฮนเนส ได้เล่าว่า จาณิกย์เคยช่วยชีวิตจันทร์คุปต์ไว้ ๒ ครั้ง ครั้งหนึ่งถูกลอบวางยาพิษ และอีกครั้งหนึ่งถูกลอบแทงในห้องบรรทม ฉะนั้นเวลาจันทร์คุปต์เสด็จออกจากวัง ทหารหญิงรักษาพระองค์จะเรียงรายอยู่รอบข้าง ทางที่จะเสด็จพระราชดำเนินผ่านจะยิง เชือกกันประชาชน มิให้เข้าใกล้ ใครล้ำเส้นเชือกจะถูกประหารชีวิตทันที ขณะเสด็จออกจากราชการ พระองค์จะมีนางกำนัลสาว ๆ ถวายอยู่งานหัด และกั้นกรตเหนือเศียร

หลักฐานในคัมภีร์อรรถศาสตร์มีเรื่องราวคล้ายคลึงกันกับบันทึกของเมกส์ เฮนเนส เกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า เมื่อกษัตริย์ขึ้นบรรทม ทหารหญิงมีธนูครมมือจะต้องเข้ามาถวายความจงรักภักดี นางทาสจะต้องถวายน้ำสรง และนวดเท้าพระวรกาย จัดที่พระบรรทม จัดเครื่องทรง และถวายพระมาลัย ในอรรถศาสตร์ เรียกพนักงานหญิงในราชสำนักว่า "คณิกา" และแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท ประเภทต่ำสุด ทำหน้าที่ถือกรต และคนโหนน้ำเสวย

ประเภทที่สอง ทำหน้าที่ถวายเป็นงาน

ประเภทที่หนึ่ง จัดที่ประทับในพระที่นั่งหรือในราชรถ

คณิกาทั้ง ๓ ประเภทนี้ เมื่อมีอายุแล้วจะถูกย้ายไปทำงานในคลังเก็บของ หรือครัว ในอรรถศาสตร์ ยังบัญญัติไว้ว่า หญิงที่จะแสดงการรำการร้องถวายพระเจ้าแผ่นดิน จะต้องมียุติตั้งแต่ ๘ ปีขึ้นไป

๖.๔ ทางค่านเศรษฐกิจ

ประชาชนประกอบอาชีพทางเกษตรกรรม และนับว่าเกษตรกรรมเป็นต้นตงของรายได้และภาษีเข้าสู่รัฐบาล รัฐบาลจะมีหน้าที่ช่วยเหลือดูแลในเรื่องการชลประทาน ตลอดจนดูแลช่วยเหลือหะนูบ่ารุงให้ผลิตเพิ่มมากขึ้น นอกจากอาชีพทางเกษตรแล้ว ก็ยังมีการทำป่าไม้ ทำเหมืองแร่และค้าขาย ในสมัยนี้ก็เจริญรุ่งเรืองมาก เพราะมีถนนหนทางใหญ่ ๆ เชื่อมโยงส่วนต่าง ๆ ของประเทศ ซึ่งอยู่ห่างไกลให้ติดต่อกัน กันทั้งยังมีบ้านพักคนเดินทางไว้ตามเส้นทางคมนาคมเหล่านี้อีกด้วย ถนนสายสำคัญมีชื่อว่าราชวิถี ซึ่งสร้างจากนครหลวงปาฏลีบุตร ผ่านใจกลาง

ของประเทศไปจนถึงชายแดนตะวันตกเฉียงเหนือ ในด้านเศรษฐกิจนี้ แม้ว่าส่วนใหญ่จะพึ่งพารายได้จากการเกษตรกรรม แต่มีหลักฐานว่าการค้ากับต่างประเทศเฟื่องฟูมาก พ่อค้าที่มาจากต่างประเทศ ได้รับการกล่าวขวัญถึงและมีการเลี้ยงดูเอาใจใส่เป็นพิเศษ พ่อค้าเหล่านี้ดูเหมือนจะได้รับสิทธิคุ้มกันบางประการเหนือกฎหมาย มีหลักฐานว่าอินเดียติดต่อค้าขายกับฮิปป์ ชาวฮิปป์ใช้ผ้ามีลลินของอินเดียห่อหุ้มศพอาบยา (Mummy) และชาวฮิปป์ย้อมผ้าโดยใช้ครามซึ่งได้ไปจากอินเดีย

ระบบเศรษฐกิจของอินเดียสมัยนี้เข้มงวดมาก เช่น มีการกำหนดอาชีพกิจกรรมไว้หลายอย่าง มีการกำหนดในเรื่องเงินค่าดอกเบี้ย มีการกำหนดเรื่องอาหารตลาด การประกอบหัตถกรรม โรงฆ่าสัตว์ การเลี้ยงสัตว์ สิทธิในการใช้น้ำ กีฬา โสเภณี และร้านจำหน่ายสุรา และมีการตรวจตราสถานที่เหล่านี้เป็นระยะ ๆ เรื่องการชั่ง ตวง วัด ต้องทำกันตามมาตรฐานที่ได้กำหนดไว้ หากมีการกักตุน และปลอมแปลงอาหารต้องได้รับโทษอย่างหนัก มีการเก็บภาษีการค้า และในบางกรณี แม้หากจะปฏิบัติทางศาสนาที่ต้องเสียภาษีด้วย หากปรากฏว่ามีการละเมิดกฎเกณฑ์ที่ตั้งไว้ หรือมีการประพฤติปฏิบัติที่ไม่ชอบธรรมเกิดขึ้น เงินของวัดจะถูกริบ ถัดคนรวยถูกยืมยักยัดจนกว่าทำผิดฐานทุจริต หรือค้ำกำไรจากภัยพิบัติของชาติก็จะถูกริบทรัพย์สิน

ระบบอาชีพหรือความชำนาญเฉพาะแขนง ได้รับการเอาใจใส่เป็นพิเศษและจัดระบบให้เป็นกิจจะลักษณะยิ่งขึ้น มีหลักฐานแสดงไว้ว่า "โรงแรมที่พักคนเดินทาง ที่รับประทานอาหารสาธารณะ ที่พักแรม และสถานที่เล่นกีฬานั้นมีอยู่มากมายหลายแห่ง คณะนักวิทยาศาสตร์และกลุ่มชนผู้ดำเนินอาชีพทางการช่าง ต่างมีสถานที่ปรึกษาร่วมกัน กลุ่มชนผู้ดำเนินอาชีพทางการช่างก็มีการสังสรรค์ร่วมรับประทานอาหารอย่างพร้อมหน้ากันด้วย การมหรสพ ก็เป็นอาชีพของผู้ร่ำรวยทำเพลงหลายประเภท แม้ตามชนบทก็มีผู้ดำเนินอาชีพเหล่านี้ไปสร้างความรื่นเริงบันเทิงใจให้แก่ประชาชน จนถึงกับผู้แต่งหนังสือวรรณคดีเห็นสมควรต้องกล่าวถึงเดือน

ไว้ในหนังสือของเขา ให้เลิกโรงมหรสพแห่งหนึ่งเสีย โดยอ้างว่าเป็นสถานที่ที่ล่อใจคนไม่ให้
อยู่ติดบ้าน และไม่ให้ทำงานในท้องไร่ท้องนา ในขณะที่เดียวกันก็มีการลงโทษผู้ที่ไม่ยอมให้ความ
ร่วมมือในการจัดงานบั้งเต็งสาธารณะ ตามโรงมหรสพกลางแจ้งซึ่งสร้างขึ้นเพื่องานสาธารณะ
เช่นนี้ พระราชาเป็นผู้จัดหาละคร กีฬา ขกมวย และการแข่งขันอื่น ๆ ระหว่างคนและระหว่าง
สัตว์ให้ประชาชนดู นอกจากนี้ยังมีการแสดงภาพแปลก ๆ ให้ดูอีกด้วย.....”^๗

๖. ๕ ทางด้านสังคม

สมัยนี้เป็นสมัยที่ตรงกับพราหมณ์มีอำนาจ ฉะนั้นลักษณะทางสังคมที่เด่นชัดคือความ
เข้มงวดของระบบวรรณะ พวกพราหมณ์เพิ่มพิธีทางศาสนาให้สลับซับซ้อนมากขึ้น กษัตริย์ซึ่งเคย
เป็นผู้ประกอบพิธีบูชาในยุคพระเวทหมดหน้าที่ ปุโรหิต เป็นผู้ทำหน้าที่ พวกพราหมณ์ซึ่งเป็นปุโรหิต
เป็นผู้กำความรู้เกี่ยวกับศาสนาและความลับต่าง ๆ ในฐานะผู้เป็นสื่อระหว่างพระเป็นเจ้า
และมนุษย์ จึงเป็นผู้ที่มีคนเคารพนับถือและมีอำนาจมาก พวกพราหมณ์ จึงถือว่าตนมีสิทธิพิเศษ
เป็นชนชั้นสูง และศักดิ์สิทธิ์ที่สุดในชุมชน

ในด้านบริการสังคม รัฐมีสถานอนามัย และโรงพยาบาลสำหรับสาธารณสุข
และมียาแพทย์ประจำอยู่ตามศูนย์กลางที่สำคัญ ๆ นอกจากนี้รัฐยังให้ความสำคัญสงเคราะห์แก่หญิง
ม่าย เด็กกำพร้า คนป่วยและคนทุพพลภาพ ภัยจากการขาดแคลนอาหารเป็นเรื่องที่รัฐจะให้
ความเอาใจใส่เป็นพิเศษ เพราะครึ่งหนึ่งของเสบียงที่เก็บไว้ตามคลังพัสดุทั้งหมดของรัฐ
เป็นอาหารสำรองไว้ใช้ในยามขาดแคลนหรือในยามเกิดทุกข์ภัย

พระเจ้าจักรพรรดิสิ้นพระชนม์เมื่อ ๒๘๗ ปีก่อนคริสตกาล ได้ทิ้งอาณาจักรอัน
กว้างใหญ่ไว้ให้แก่พระเจ้าพินธุสสาร พระโอรสผู้ดำรงนโยบายตามรอยพระยุคลบาท พระบิดา
ขยายอาณาเขตไปตลอดเทือกเขาวิมธัย ภาคใต้ ได้ที่ราบสูงเคชานจนจรดแม่น้ำปันนา
และยังมีไมตรีกับประเทศ เชื้อบ้านทางตะวันตกอีกด้วย อย่างไรก็ตามราชวงศ์โมริยะจะเจริญ
สูงสุด ในสมัยของพระเจ้าอโศก พระนัคตาของพระเจ้าจักรพรรดิตั้งจะโตกล่าวต่อไป

๖.๖ พระเจ้าอโศกมหาราช

กษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในราชวงศ์โมริยะคือพระเจ้าอโศกมหาราช โอรสของพระเจ้า
คินนุสาร์ และหลานพระเจ้าจันทรคุปต์ ขึ้นครองราชย์ในระหว่าง ๒๗๔-๒๓๖ ปีก่อนคริสตกาล
ชื่อของพระองค์ที่ปรากฏในวรรณคดีใช้ชื่อว่าอโศก (Asoka) แต่ก็มีชื่อที่กล่าวโดยทั่ว ๆ ไปใน
จารึกของพระองค์ว่า เทวานัมปิยะ ปิยทัสสี (Devanampiya Piyadasi) เทวานัมปิยะ
ซึ่งแปลว่า ผู้เป็นที่รักของพระเป็นเจ้า ส่วนปิยทัสสี แปลว่า มีลักษณะที่อ่อนหวาน อ่อนโยน

เรื่องราวของพระองค์ในตอนแรก ๆ ของชีวิต มีหลักฐานน้อยมาก ตามหลักฐาน
ว่าเมื่อยังทรงพระเยาว์ได้ดำรงตำแหน่งเป็นอุปราช (Viceroy) ประจำแคว้นตะวันตก
เฉียงเหนือซึ่งมีกาสีลาเป็นศูนย์กลาง แต่เข้าใจว่า เมื่อพระองค์ได้เริ่มปกครองนครปาฏลีบุตร
คงจะดำเนินนโยบายรุกราน (aggressive policy) เช่นเดียวกับบรรพบุรุษของพระองค์
เพราะอาณาจักรโมริยะมีอาณาเขตกว้างใหญ่ไพศาล แต่ยังเหลือเพียงอาณาจักรด้านทิศตะวันออก
เฉียงใต้ และส่วนหนึ่งของดินแดนทางทิศใต้เท่านั้นที่ยังไม่ได้ขึ้นต่ออำนาจของนครปาฏลีบุตร ดังนั้น
ความไม่สงบที่จะรวบรวมอินเดียทั้งหมดให้อยู่ภายใต้การปกครองของรัฐบาลสูงสุดเพียง^{รัฐบาล}เดียวได้
เข้าครอบงำจิตใจของพระเจ้าอโศกตลอดเวลา และทรงไม่รอช้าได้วางแผนการณืเข้าเริ่ม
พิชิตแคว้นกาลิงค์ (Kalinga) ซึ่งอยู่ทางฝั่งทะเล ทิศตะวันออก ซึ่งปัจจุบันได้แก่ มณฑลโอริสสา^๕

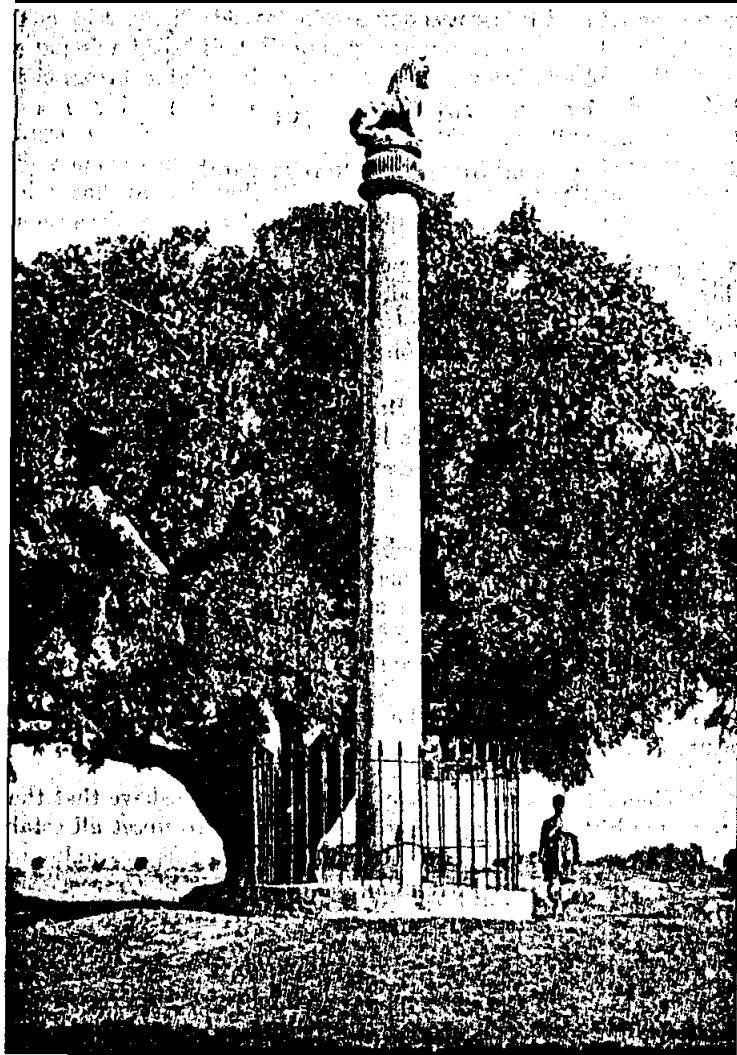
การทำสงครามของพระองค์กับพวกกาสีลันนี้ เป็นจุดเปลี่ยนในประวัติศาสตร์ที่ทำให้
พระองค์ต้องเปลี่ยนนโยบายในการปกครอง และเป็นผลมาถึงประวัติศาสตร์อันยาวนานของ
อินเดีย และของโลกซีกตะวันออกทีเดียว กล่าวคือ เมื่อพระองค์ไปรบแคว้นกาสีลนคราษฎร์ และ
แม้จะได้ชัยชนะกลับมา กล่าวกันว่า ประชาชนแห่งแคว้นนี้ได้ทำการต่อสู้อย่างกล้าหาญและทรหด
และถูกจับมาเป็นเชลยมากกว่า ๑๕๐,๐๐๐ คน แต่คนที่ถูกฆ่าตายมีมากกว่าหลายเท่า ทำให้
พระองค์สังเวทพระทัย พร้อมกับเศร้าสลดอย่างยิ่ง และทรงสำนึกได้ว่าในการได้ชัยชนะแต่ละ
ครั้งนั้น ต้องแลกกับชีวิตของมนุษย์ ความทุกข์ความยากหลายเท่า จึงทำให้รู้สึกถึงความขมขื่น

ของมนุษย์ที่ถูกจับเป็นเชลย ซึ่งไม่อาจประมาณได้ นับแต่นั้นมาพระองค์ก็เริ่มชิงชังการทำสงคราม ผลก็คือนับแต่นั้นมา พระเจ้าอโศกทรงเปลี่ยนนโยบายในการปกครองอาณาจักรของพระองค์ หักลดพระหทัยเลิกทำสงคราม อันนับว่าเป็นพฤติกรรมที่พิเศษยิ่งในบรรดาราชมหากษัตริย์และแม่ทัพนายกองในประวัติศาสตร์ และทั่วทั้งประเทศอินเดีย ต้องยอมรับความยิ่งใหญ่ของพระเจ้าอโศก เพราะทรงยึดหลักสันติและธรรมของพระพุทธเจ้าในการดำเนินนโยบายปกครองประเทศ ซึ่งตอนนั้นพระพุทธเจ้านิพพานไปแล้วกว่า ๒ศตวรรษ พระเจ้าอโศกใช้วิธีเผยแพร่คำสอนของพระพุทธเจ้าโดยได้โปรดให้จารึกคำสอนของพระพุทธเจ้าลงบนเสาหินมากมาย และนำไปปักตามชายแดนทั่วพระราชอาณาจักร และนักโบราณคดีในสมัยหลังได้พบเสาหินของพระเจ้าอโศก (Asoka's pillars) ปักตั้งแต่อัฟกานิสถานลงไปถึงแคว้นไมซอร์ (Mysore) ทางใต้เสาหินเหล่านี้นับเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ดีมาก เพราะสามารถให้รายละเอียดเกี่ยวกับพระเจ้าอโศกได้มาก และขณะเดียวกันก็ได้สะท้อนให้เห็นถึงลักษณะความเป็นอยู่ ตลอดจนนโยบายการปกครองในสมัยพระเจ้าอโศกได้อย่างชัดเจนทีเดียว ดังจะได้กล่าวต่อไป

๖.๖.๑ นโยบายทางการปกครอง

พระเจ้าอโศกทรงกล่าวไว้อย่างจับใจถึงนโยบายของพระองค์ในศิลาจารึกแผ่นแรก ว่า ".....คือจะต้องปกครองโดยธรรม จะต้องบริหารโดยธรรม จะทำให้ประชาราษฎร์ชื่นชม โดยธรรม และจะคุ้มครองประชาชนโดยธรรม"^{๑๐} ดังนั้นพระองค์จึงใช้ธรรมเป็นหลักเริ่มต้นจากการปกครองเยี่ยงบิดาปกครองบุตร และมอบหมายหน้าที่ข้าราชการเป็นผู้ช่วยปกป้องประชาชน เสมือนเป็นที่เลี้ยง เพราะปรากฏในศิลาจารึกว่า

"โดยพระบรมราชโองการของพระเจ้าเทวานัมปิยะ ปิยทัสสี ทรงรับสั่งกับพวกข้าราชการที่ปฏิบัติหน้าที่ที่เมืองโตสาลี(Tosali) ขอให้เราชนะจิตใจของคนทั้งหลายทั้งปวง คนทั้งปวงเป็นลูกของเรา และเราปรารถนาสวัสดิภาพและความสุขทั้งในโลกนี้และโลกหน้า เพื่อบุตรธิดาของเราฉันใด เราก็กปรารถนาสวัสดิภาพและความสุขเพื่อคนทั้งหลายฉันนั้น"^{๑๑}

ภาพเสาคินของพระเจ้าอโศก

ภาพหัวเสาของเสาหินของพระเจ้าอโศกที่เมืองสารนาถ

ส่วนบรรดาข้าราชการทั้งหลายที่พระองค์ส่งไปปกครอง โดยเฉพาะที่ส่งไปปกครอง ในท้องถิ่นที่ไกลออกไป ก็ทรงสอนธรรมะให้ และให้ข้าราชการเหล่านั้นประพฤติตัวให้ดี และ ปกครองประชาชนด้วยความเมตตา โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรงเน้นในเรื่องให้ความยุติธรรมให้มากที่สุด เพราะในสมัยนั้นปรากฏว่ามีบ่อยครั้งที่คนต้องถูกตีถูก ถูกทรมาน ปราศจากความยุติธรรม และบางทีถูกปล่อยออกจากคุกโดยไม่มีเหตุผล และประชาชนได้รับความเดือดร้อนจาก ความยุติธรรมมาก ดังนั้นพระองค์ได้กำกับข้าราชการไว้ว่า "เราจึงปรารถนาให้ท่านทั้งหลายปฏิบัติ หน้าที่โดยปราศจากความลำเอียง โดยให้ข้าราชการเล็กน้ยริษยา จนเฉียว หยาบช้ำ หุนหัน หัวดีอ ก๊วยจคร้าน และเฉื่อยชา"^{๑๒} พระองค์ไม่ต้องการให้ข้าราชการมีนิสัยเหล่านี้ จุดประสงค์ ที่แท้จริงที่พระองค์ให้จารึกข้อความเหล่านี้ลงในเสาหินก็เพื่อให้ข้าราชการที่อยู่ในเมืองได้เห็น อยู่เสมอ (เตือนใจอยู่เสมอ) และเพื่อให้แน่ใจว่าข้าราชการประพฤติดี ทุก ๆ ๕ ปี พระองค์ ก็จะส่งเจ้าหน้าที่เดินทางไปสอบสวนดูว่าเจ้าหน้าที่คนใดบ้างที่ไม่เกรงกลัวและยังทำตัวหยาบ ช้าอยู่ ซึ่งลักษณะที่พระองค์ทรงเข้มงวดในเรื่องความยุติธรรมนี้ ก็นับว่าเป็นผลงานของพระเจ้า อโศกในด้านการศาล เพราะก่อนหน้านั้นข้าราชการมักปกครองตามอำเภอใจ

นอกจากนี้ยังมีข้าราชการอีกประเภทหนึ่ง ที่ทรงตั้งขึ้นคือ "ผู้ว่าราชการจังหวัด" ซึ่งทรงตั้งขึ้นมีจำนวนหลายแสนคนเพื่อดูแลประชาชน พระองค์ทรงมอบอำนาจหน้าที่ให้ข้าราชการ เหล่านี้มีหน้าที่พิจารณาตัดสินและลงโทษแทนพระองค์ได้ แต่ข้าราชการเหล่านี้ต้องปฏิบัติอยู่ใน กรอบของธรรมะ กล่าวคือ จะต้องปฏิบัติหน้าที่ด้วยความสุจริตรอบคอบ ไม่ต้องเกรงกลัวสิ่งใด ทั้งสิ้น จะต้องนำสวัสดิภาพ และสันติสุขมาสู่ประชาชนในจังหวัดต่าง ๆ และจะต้องช่วยเหลือ ประชาชนเหล่านั้น ผู้ว่าราชการทั้งหลายจะต้องทราบคำว่าอะไรเป็นสุข อะไรทำให้เกิดทุกข์ เขาเหล่านั้นจะต้องอบรมสั่งสอนประชาชนในจังหวัดว่าพวกเขาอาจจะได้รับความสุขทั้งโลกนี้ และโลกหน้า

ด้วยการอบรมธรรมะให้กับข้าราชการ "ผู้ว่าราชการจังหวัด" ดังกล่าวนี่ พระองค์ จึงทรงไว้วางพระทัยข้าราชการเหล่านี้มากถึงกับเปรียบข้าราชการว่า เปรียบเสมือนกับนาง- พยาบาล ดังปรากฏในจารึกว่า "เมื่อเรามอบความไว้วางใจให้นางพยาบาลผู้ชำนาญดูแลบุตรธิดา ของเรา เราก็คงจะมีความเชื่อมั่นว่า นางพยาบาลนั้นจะต้องเอาใจใส่ดูแลได้เป็นอย่างดีฉันใด เราแต่งตั้งผู้ว่าราชการเพื่อสวัสดิภาพ และสันติสุขของประชาชนก็ฉันนั้น"^{๑๓}

๖.๖.๒ นโยบายต่างประเทศ

พระเจ้าอโศกทรงเปลี่ยนแปลงจากนโยบายรุกรานมาเป็นนโยบายสันติภาพ ทรง ใช้หลักการธรรมในการเผยแพร่ศาสนาพุทธ ซึ่งเป็นนโยบายที่กลับกันกับนโยบายในระยะแรก พระองค์ทรงยึดมั่นว่า การที่จะพิชิตด้วยธรรมะนั้น เป็นการได้ชัยชนะที่แท้จริง แม้แต่การส่งสอน พระโอรสก็ทรงสอนให้ใช้แต่ความเมตตากรุณา และให้ลึงโทษผู้กระทำผิดแต่เพียงสถานเบา เท่านั้น การที่พระองค์เปลี่ยนนโยบายมาเป็นใช้หลักธรรม ฉะนั้นเท่ากับทรงมีพระประสงค์จะ เผยแพร่พุทธศาสนาไปในขณะเดียวกันด้วย เช่น ทรงส่งผู้แทนและคณะทูตไปยังประเทศซีเรีย อียิปต์ มาซิโดเนีย ไชรีณี (ซึ่งอยู่ในอาฟริกาเหนือ) และอีปรัส (Epirus) อยู่ทางเหนือของ กรีซ ทั้งนี้เพื่อนำความปรารถนาดีของพระองค์เองและนำคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าไปแจ้ง และเผยแพร่ให้ประชาชนในแคว้นแคว้นแดนดินเหล่านั้นทราบ บรรดาผู้แทนและคณะทูตได้ออก เดินทางไปยังเอเชียกลาง พม่า และสยาม นอกจากนั้นยังส่งโอรสและธิดา คือ เจ้าชายมเหศวร์ และเจ้าหญิงสังฆมิตรา ไปยังลังกาทวีปและดินแดนภาคใต้ ทุกแห่งที่ทูตและคณะผู้แทนได้ไปถึง ไม่มีการใช้กำลังหรือการบีบบังคับแต่อย่างใด มีแต่การวิงวอนให้เข้าใจในธรรมะของพระพุทธเจ้า แต่ผลปรากฏว่าในกรีกนั้นไม่ค่อยซาบซึ้งในธรรมเท่าใดนัก เพราะปรากฏว่าในระยะต่อมากฤษ มาบุกอินเดียอีก แต่ศาสนาพุทธทางธรรมะของพระเจ้าอโศกมีผลอย่างมากในตอนใต้ โดยเฉพาะ ที่ลังกาได้รับเอาพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติไป

๖.๖.๓ ขันนทีธรรมทางศาสนา

จริงอยู่แม้ว่าพระเจ้าอโศกมหาราชจะทรงหันมาเป็นอัครศาสนูปถัมภกของศาสนาพุทธอย่างกว้างขวางแล้ว พระองค์ก็ได้ทรงชักชวนศาสนาิกายอื่น ๆ เลย จะเห็นได้ว่าพระองค์ก็ยังทรงเคารพพวกพราหมณ์ และนักบวชในลัทธิศาสนาอื่น ๆ และยังทรงเรียกร้องให้ประชาชนเจริญรอยตามพระองค์ การปฏิบัติของพระองค์ต่อศาสนิกของนิกายอื่น ๆ ก็คือ

๑. ทรงยกย่องให้เกียรติแก่ศาสนิกของทุก ๆ ลัทธิศาสนาไม่ว่าจะเป็นคฤหัสถ์หรือนักบวชก็ตาม โดยประทานวัตถุสิ่งของและเกียรติต่าง ๆ ให้

๒. ทรงส่งเสริมคำสอนที่เป็นสาระสำคัญของลัทธิต่าง ๆ ซึ่งแต่ละลัทธิก็มีสาระที่แตกต่างกันออกไป

๓. ทรงปฏิบัติและชักชวนให้ประชาชนปฏิบัติตามในเรื่องที่ให้ระมัดระวังไม่ให้ยกย่องลัทธิของตน และไปเหยียดหยามลัทธิอื่น ๆ และทรงแนะนำให้ปฏิบัติอย่างสุภาพและอ่อนโยน และในบางโอกาสก็ควรยกย่องลัทธิของผู้อื่นบ้าง ทรงให้เหตุผลว่า การปฏิบัติดังกล่าวนี้จะทำให้ลัทธิของตนเองมีความมั่นคง และจะช่วยให้ลัทธิอื่น ๆ มีมั่นคงด้วย แต่ถ้าปฏิบัติไปในทางตรงข้าม ก็จะทำให้ลัทธิของตนได้รับอันตรายด้วย และก็ไม่เป็นคุณประโยชน์แก่ลัทธิอื่น ๆ ด้วย

๔. ทรงสนับสนุนให้ลัทธิศาสนาจัดการประชุมกัน เพราะแต่ละคนจะได้มีโอกาสเข้าฟังและเคารพลัทธิคำสอนของผู้อื่น

๕. ทรงมีพระประสงค์จะให้ศาสนิกของทุกลัทธิได้รับการศึกษาเป็นอย่างดีและควรสอนความดี เพราะจะทำให้ศาสนาของตนรุ่งเรือง

๖.๖.๔ ทรงฟื้นฟู-ทะนุบำรุงพุทธศาสนาเป็นการใหญ่หลวง

กล่าวคือในขั้นต้นทรงสร้างคิลาสาริก โดยจาริกหลักธรรมะของพุทธศาสนา ไว้ที่อาณาจักรอันกว้างใหญ่ไพศาลของพระองค์ คือจากเหนือสุดคือแคว้นคันธาระไปถึงใต้สุดคือ

แม่น้ำกฤษณะเป็นระยะทางถึง ๑,๕๐๐ ไมล์ จารึกดังกล่าวเหล่านี้เขียนด้วยตัวอักษรปราชิตหรืออักษรพื้นเมืองโบราณที่แตกต่างกันไปตามท้องถิ่นต่าง ๆ

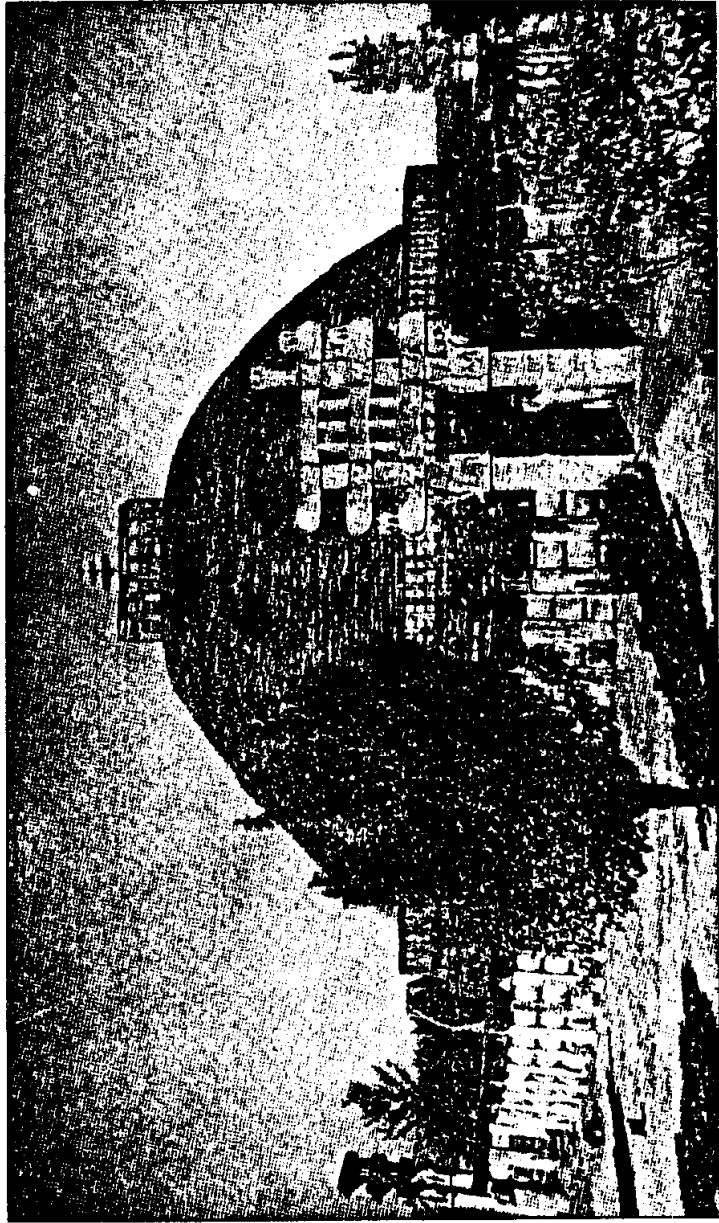
นอกจากนี้ทรงให้การอุปถัมภ์พุทธศาสนาด้วยการสร้างสถูปไว้หลายแห่ง ทรงสร้างวัดใหม่ ๆ ขึ้นหลายวัด ทรงขยายวัดเก่า ๆ ที่มีอยู่แล้วให้กว้างขวางออกไปอีก ทรงทำตึย-สังคายนา ณ เมืองปาฏลีบุตร (ปัจจุบันคือเมือง ปटना) เพื่อชำระศาสนาให้บริสุทธิ์ผุดผ่อง และทรงส่งพระธรรมทูตเป็นจำนวนมากไปประกาศพระพุทธศาสนาทั่วทั้งประเทศอินเดีย

ในสมัยพระเจ้าอโศก สังคายนาได้กลายเป็นประเทศที่นับถือพระพุทธศาสนาไปด้วยเป็นครั้งแรก หลังจากที่พระมเหษณเถระ ซึ่งกล่าวกันว่าเป็นโอรสของพระเจ้าอโศกซึ่งได้ทรงผนวชเป็นภิกษุแล้วได้ไปประกาศศาสนาที่นั่น นับตั้งแต่วันนั้นเป็นต้นมา สังคาก็คงดำรงเป็นที่มั่นของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทสืบมา มหายานและพุทธศาสนานิกายอื่น ๆ แม้บางครั้งมีอิทธิพลอยู่บ้าง แต่ก็ไม่เคยทำให้พระพุทธศาสนาแบบที่สังกาลือว่าเป็นแบบของตนต้องสิ้นสะเทือนเลย^{๑๕}

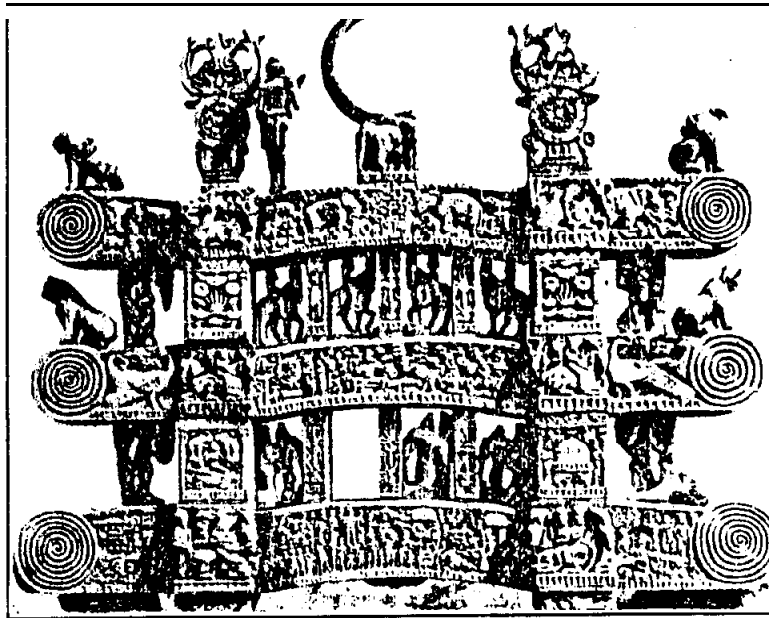
นอกจากนี้ยังมีหลักฐานว่า ในสมัยของพระองค์ มีการทะเลาะเบาะแว้งในคณะสงฆ์ เกี่ยวกับการขัดแย้งเรื่องทัสนะ โดยเฉพาะชาวบ้านชอบยุแหย่ให้พระทะเลาะกัน พระองค์จึงตรัสเป็นกฎหมายว่า ภิกษุรูปใด ภิกษุณีรูปใด มีเจตนาไม่สุจริต ก่อเหตุทะเลาะวิวาทในวัดให้สึกผู้นั้นเสีย^{๑๖}

๖.๖.๔ พระจริยวัตรของกษัตริย์

นอกจากนั้นสำหรับตัวพระองค์เองในยามประทับในราชธานีก็มีได้เป็นผู้คอยเฝ้าดูแลเหตุการณ์หรือความเป็นไปของบ้านเมืองอย่างเฉย ๆ แต่จะทรงหมกมุ่นอยู่กับการจำศีลภาวนาและประพฤติพระองค์เองให้ดีขึ้น พระองค์ทรงปฏิบัติภารกิจทุกอย่างเพื่อประชาชนอย่างเข้มแข็ง และทรงประกาศว่า ทรงพร้อมอยู่เสมอที่จะบำเพ็ญกรณียกิจในด้านนี้ ดังปรากฏใน

ภาพสถาปัตยกรรมพระเจ้ายอไทที่ลพบุรี

ภาพประตูลงที่สาธุสิ

ภาพรูปจำหลักบนรั้วสถูปที่สาญจี

คำจารึกของพระองค์ว่า "ในทุกสถานและในกาลทุกเมื่อ ไม่ว่าจะ เป็นเวลาที่เรากำลังกิน
อาหารอยู่ หรือกำลังอยู่ในที่นั่งเล่นของฝ่ายใน ไม่ว่าจะ กำลังนอนอยู่ หรืออยู่ในห้องอาบน้ำ
ไม่ว่าเราจะอยู่บนรถ หรือกำลังพักผ่อนอยู่ในอุทยาน หม่อมอำมาตย์ ข้าราชการทหารจะต้องรายงาน
ให้เรา ทราบข่าวคราวความเป็นไปของไพร่พล ประชากรราษฎรของเราอยู่ตลอดเวลา.....
ทั้งนี้ก็เพราะว่า ในทุกเวลาและทุกสถานที่ เราจะต้องบำเพ็ญกรณียกิจเพื่อความสุขของส่วนรวม"^{๑๗}

อนึ่ง ในเรื่องเกี่ยวกับประเพณีปฏิบัติของกษัตริย์ ดั่งเดิมบางประการ พระองค์
ก็ทรงยกเลิกเสีย กล่าวคือ ประเพณีดั้งเดิมของกษัตริย์อินเดีย มักแสวงหาความสุขสำราญด้วย
การออกปลาล่าสัตว์ แต่ภายหลังที่พระองค์ทรงราชาภิเษกแล้ว ๑๐ ปี พระองค์ก็ทรงปฏิบัติ
"ธรรมยาตรา" แทน การเสด็จธรรมยাত্রานั้นก็คือเสด็จไปยังสถานที่สำคัญทางศาสนา อัน
ได้แก่สถานที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ เป็นต้น และขณะที่เสด็จไปก็จะเข้าใกล้ขัตติราชฎี ทรงเข้า
สนทนาปราศรัย และพระราชทานสิ่งของต่าง ๆ ให้แก่สมณะและพราหมณ์ทั้งมวล ทรงประทาน
เงินทองแก่คนชรา ทรงสนทนากับประชาชนตามเมืองต่าง ๆ ตลอดจนทรงสั่งสอนและทรงถาม
ปัญหาเกี่ยวกับธรรมะ พระองค์ทรงพอพระทัยกับการเสด็จประพาลตามสถานที่ต่าง ๆ เหล่านั้น
เท่า ๆ กับการได้รับภาชิรายไต่ทีเดียว"^{๑๘}

๖.๖.๖. สวัสดิการประชาชน

พระเจ้าอโศกมหาราช ทรงเป็นห่วงเป็นใยในความอยู่ดีกินดีของราษฎรทั่วทุกหน
ทุกแห่ง ในพระราชอาณาจักร และประเทศเพื่อนบ้านใกล้เคียง พระองค์จะทรงอุทหนุนทางด้าน
การแพทย์ และการอยู่ดีกินดี เพราะทรงเห็นว่า ทวยราษฎร และชาวโลกจะครองชีวิตอย่าง
มีศีลธรรม และสร้างกุศลเพื่อไปเกิดในสวรรค์ไม่ได้ นอกเสียจากว่า เขาเหล่านั้นจะมีความสุข
และได้รับการดูแลทางด้านวัตถุเป็นอย่างดี

การอุทหนุนทางด้านทางการแพทย์ก็คือ ทรงประทานยาให้ทั้งมนุษย์และสัตว์ที่เจ็บ
หรือไฉ ที่ใดไม่มีต้นสมุนไพร พระองค์ก็จะทรงพระราชทานสมุนไพรให้ไปปลูก นอกจากนี้

ยังทรงส่งหน่อ และผลไม้ไปยังที่ที่ไม่มี แล้วก็ทรงสั่งให้ปลูกขึ้น ทั้งยังทรงรับสั่งให้ขุนสระนำ
ไว้ตามทางเพื่อมนุษย์และสัตว์จะได้ใช้สอยและดื่มกิน^{๑๘} นอกจากนี้ยังมีหลักฐานอีกแห่งหนึ่ง
แจ้งชัดอีกว่า พระองค์ได้ให้ปลูกต้นไทรไว้ตามถนนเพื่อให้ร่มเงาแก่มนุษย์และสัตว์ พระองค์
โปรดให้ปลูกสวนมะม่วง ให้ขุนสระ และสร้างที่พักอาศัยไว้ตามถนนหนทางทุก ๆ ๘ โกศ
(ประมาณ ๑๖ ไมล์หรือชั่วระยะทางวันหนึ่ง) พระองค์โปรดให้ขุนสระไว้ทุกหนทุกแห่ง เพื่อ
อำนวยความสะดวกสบายแก่มนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย^{๑๙}

ดินแดนที่พระองค์ทรงอนุเคราะห์สิ่งต่าง ๆ ดังกล่าวนี้ได้แก่ ดินแดนของพวก
โจละ ปาดทยะ สัตยบุตร เกราลบุตร จมกระทั้งถึงลังกา ส่วนประเทศเพื่อนบ้านก็คือ
ในราชอาณาจักรของพระเจ้าอินดิโอคุส กษัตริย์กรีกและกษัตริย์อื่น ๆ ที่เป็นเพื่อนบ้าน^{๒๐}

๖.๖.๗ ทรงอนุรักษชีวิตสัตว์

ทรงแนะนำชักชวนราษฎรมิให้ทำร้ายชีวิต และงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ทั้งหลาย
จะเห็นได้จากการที่พระองค์ทรงออกกฎหมายห้ามฆ่าสัตว์บางชนิด และสัตว์อื่น ๆ เป็นจำนวนมาก
ประเพณีล่าสัตว์เป็นกีฬาของกษัตริย์ในสมัยโบราณมา พระองค์ก็ทรงยกเลิกเสีย นอกจากนั้น
ประเพณีทางศาสนาของพราหมณ์ในการฆ่าสัตว์บูชาอิศุ ซึ่งเป็นการโยนบาปให้กับ แพะ แกะ
โค กระบือ อย่างปราศจากเมตตา ชีวิตหลายหมื่นหลายแสนคนของสัตว์ ซึ่งไร้ความผิด
ต้องถูกประหารประกอบพิธีกรรมอยู่ทุกเมื่อเชิวัน และมีการจัดงานรื่นเริงแสดงความยินดี
พระเจ้าอโศกทรงสั่งให้ยกเลิกหมดสิ้น โดยเฉพาะอย่างน้อยก็ในเมืองหลวง ดังปรากฏใน
ศิลาจารึกแผ่นแรกว่า

“๗ ที่นี้ (เมืองปาฏลีบุตร) ไม่มีการฆ่าสัตว์เพื่อบูชาอิศุ ไม่มีงานนักขัตฤกษ์ เพราะ
พระราชารุทพพบว่าในงานนักขัตฤกษ์นั้น มีความชั่วร้ายอยู่มากมาย ยกเว้นงานนักขัตฤกษ์บางชนิด
ที่พระองค์ทรงพิจารณาเห็นว่าดีเท่านั้น”^{๒๑}

นอกจากนี้ในเรื่องการจัดพระกระยาหารเสวย และอาหารที่เลี้ยงในราชสำนัก พระองค์ก็ได้ทรงนำเอาลัทธิมังส วิริตมาปฏิบัติ และกำหนดให้ฆ่าสัตว์บางชนิดได้ในจำนวน จำกัด ดังปรากฏในศิลาจารึกว่า

"เดิมทีในโรงครัวของพระเจ้าเทวานัมปิยทัสสี วันหนึ่ง ๆ จะฆ่าสัตว์ปรุงอาหารหลายหมื่นตัวทีเดียว แต่ในบัดนี้ ขณะที่เขียนศิลาจารึกนี้ จะฆ่าเพียงวันละ ๓ ตัว เท่านั้น คือนกยูง ๒ ตัว กับกวางอีก ๑ ตัว แต่สำหรับกวางนั้นมิได้ฆ่าเป็นประจำเลย แม้สัตว์สามตัวนี้ต่อไปก็จะเลิกฆ่าด้วยเหมือนกัน"^{๒๓}

นอกจากนี้ยังทรงอนุรักษ์ชีวิตสัตว์ ด้วยวิธีอื่น ๆ อีก เช่น ทรงตั้งโรงพยาบาล สัตว์ขึ้น โปรดให้ปลูกต้นไม้ และขุดสระน้ำ เพื่อฝูงสัตว์จะได้อาศัยร่มเงา และบริโภคน้ำ เป็นต้น

๖.๖.๘ ทรงให้เลิกพิธีรีตองแด่ให้ปฏิบัติธรรมะแทน

พระเจ้าอโศกทรงเป็นผู้นิยมเหตุผล และทรงชี้แจงให้ราษฎรเห็นว่าพิธีรีตองต่าง ๆ ที่ราษฎรปฏิบัติอยู่นั้น เป็นเรื่องไร้สาระ ควรปฏิบัติธรรมะดีกว่า เพราะให้ประโยชน์มากกว่าพิธีที่ไร้สาระนั้นก็ได้แก่ การประกอบพิธีในยามป่วยไข้ ในยามสมรสนของลูกชาย ลูกสาว ในยามคลอดบุตร ในยามเดินทางไกล หรือในโอกาสอื่น ๆ ในโอกาสเช่นนั้น สตรีจะประกอบพิธีมากเป็นพิเศษ ซึ่งเป็นการกระทำที่ไม่มีเหตุผลและไร้สาระ พระองค์ให้ยกเลิกเสีย และหันมาประกอบพิธีต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับธรรมะดีกว่า เพราะให้ประโยชน์มาก พิธีเกี่ยวกับธรรมะดังกล่าวนั้นก็ ได้แก่ การปฏิบัติตนอย่างดีต่อทาสและคนรับใช้ การยกย่องเชิดชูแต่ครูบาอาจารย์ การมีใจรักต่อชีวิตสัตว์ การบ่นบอต่อผู้หลักผู้ใหญ่ การให้ทานแก่สมณชีพราหมณ์ การกระทำเหล่านี้ และการกระทำอื่น ๆ อีกที่คล้าย ๆ กันนี้เรียกว่า การมงดลอันประกอบด้วยธรรมะ ดังนั้น บิดา มารดา บุตร นายเพื่อน คนคุ้นเคย และเพื่อนบ้าน สมควรช่วยกันประกาศว่า มงดลอันประกอบด้วย ธรรมะนี้ดีเยี่ยมโดยแท้ จึงปฏิบัติกันให้สำเร็จกระทั่งบรรลุถึงผล

ที่จำนงหมาย ฉะนั้นจะเห็นได้ว่าการปฏิบัติดังกล่าวนี้ ก็คือ การส่งเสริมให้ราษฎรปฏิบัติธรรม
ในมงคลสูตร ลีลาโลวาทสูตรนั่นเอง^{๒๔}

อนึ่ง พระเจ้าอโศกยังทรงชี้ให้เห็นว่า การประกอบพิธีรีตองในสังคมในขณะนั้น
จะให้ประโยชน์ได้จริงหรือไม่ ก็ยังเป็นที่ยังเคลือบแคลงสงสัยอยู่ และนอกจากนั้นพิธีรีตองต่าง ๆ
ก็มีคุณค่าเฉพาะโลกนี้เท่านั้น ซึ่งจะเปรียบกับคุณค่าของการปฏิบัติธรรมะไม่ได้ เพราะการ
ปฏิบัติธรรมะนั้นมีคุณค่านิรันดร์ เพราะ "ถ้าหากเขาไม่บรรลุถึงจุดหมายปลายทางในโลกนี้
เขาก็จะสร้างสมบุญกุศลไม่มีขอบเขตสิ้นสุดไว้ในโลกหน้า ส่วนผู้ที่บรรลุถึงจุดหมายปลายทาง
ในโลกนี้แล้ว ผลที่ได้รับก็จะเป็นทวีคูณ"^{๒๕}

๖.๖.๔ ด้านการประกาศธรรมะ^{๒๖}

พระเจ้าอโศกมหาราช ทรงศึกษาพระธรรมวินัยอย่างลึกซึ้ง และทรงปฏิบัติ
ธรรมยาตรา กล่าวคือเดินทางเยี่ยมเยียนประชาชนทั่วประเทศและสอนธรรมะ ตลอดจนถาม
ธรรมะกับประชาชน เห็นได้ว่าพระองค์ทรงเปลี่ยนแปลงไป มิได้ทรงอยู่ในฐานะของผู้ที่จะเป็น
จอมทัพ หรือพรานล่าสัตว์อีกต่อไป แต่จะกลายเป็นผู้ที่อยู่ท่ามกลางอาณาประชาราษฎร์ และ
เป็นผู้ปาฐกถาธรรม เนื่องจากอาณาจักรของพระองค์กว้างใหญ่ไพศาลมาก พระองค์จึง
ตระหนักซึ้งว่า ถ้าพระองค์จะเสด็จประกาศธรรมแต่เพียงผู้เดียวก็คงจะกระทำไม่ได้ทั่วถึง
โดยเฉพาะในดินแดนที่อยู่ห่างไกลมาก ๆ ฉะนั้นเมื่อพระองค์เสวยราชย์ได้ ๑๒ ปี คือภายหลัง
จากเสด็จธรรมยาตราได้ ๒ ปี พระองค์ก็ได้มีคำสั่งให้ข้าราชการที่สำคัญ ๆ ช่วยประกาศ
ศาสนาด้วย ซึ่งได้แก่ ราชบุกา (Rajukas) (อาจเป็นผู้พิพากษาประจำท้องถื่นและข้าราชการ
สำรวจ (servey officers) ประเทศกา (Prades kas) (เป็นข้าราชการในมณฑล
ที่ทำหน้าที่เก็บรายได้และสำรวจ) และยุกตะ (Yuktas) (เสมียนหรือเลขานุการ)
พระองค์มีคำสั่งให้ข้าราชการเหล่านี้ตีพิมพ์พระราชกำหนดที่เกี่ยวกับศีลธรรมและนำออกไปใน
คราวทำธรรมยาตราทุก ๆ ๔ ปี เพื่อสอนประชาชนทางด้านศีลธรรม คำสอนเกี่ยวกับศีลธรรม

เหล่านี้ถูกสลักบนหินหรือไม้ก็เสาคินทั่วไป และยังมีการปักเสาคินลงไปใหม่อีกด้วย และหลังจากนั้น ภายในเวลา ๑ ปี พระองค์ก็ตระหนักว่าจะต้องมีเจ้าหน้าที่ที่ทำหน้าที่นี้ โดยเฉพาะเพื่อยกระดับ สนับสนุนพุทธศาสนา ดังนั้นด้วยเหตุนี้เองพระองค์จึงแต่งตั้งเจ้าหน้าที่ระดับสูงเพื่องานนี้คือ ธรรม-มหามাত্রา (Dharma-Mahamatras) เจ้าหน้าที่ที่มีทั้งในระดับเมืองหลวง หัวเมือง และตามพรมแดนที่เป็นที่อยู่ของเผ่าต่าง ๆ ด้วย โดยเฉพาะบริเวณชายแดนตะวันตกและ ตะวันตกเฉียงเหนือของจักรวรรดิ ข้าราชการเหล่านี้ต้องสอนธรรมะกับคนทุกนิกายและกับ ประชาชนทุกระดับ ซึ่งรวมทั้งเจ้าหญิงและเจ้าชาย ตลอดจนนักโทษในคุกและแม่บ้าน คนใช้หรือ แม้แต่ฤๅษีที่บำเพ็ญตบะอยู่ตามป่า พระเจ้าอโศกจะมีคนคอยส่งรายงาน เพื่อแจ้งผลการปฏิบัติงาน ของข้าราชการเหล่านี้ทุกหนทุกแห่งตามขอบทจะมีรัชชฎา ผู้ซึ่งมีตัวแทนจากจักรวรรดิเป็นผู้นำ เขาจะเป็นผู้ดูแลศีลธรรมและสวัสดิภาพของประชาชนตามขอบท ส่วนนอกอาณาจักรนั้นก็จะเป็น หน้าที่ของสมณฑุค

๖.๖.๑๐ พระเจ้าอโศกกับการก่อสร้าง

พระเจ้าอโศกทรงขึ้นชื่อมากในด้านการก่อสร้าง และได้ชื่อว่าทรงเป็นนักก่อสร้าง ที่ยิ่งใหญ่ การสร้างปราสาทราชวัง ล้วนแล้วแต่เป็นการสร้างที่มีความงดงาม น่าชมเชย นักแสงบุญชาวจีน ได้เขียนไว้ในบันทึกของเขาเมื่อเขาเดินทางไปยังอินเดีย ๖๐๐ ปี หลังสมัยพระเจ้าอโศกว่า ปราสาทราชวังยังคงอยู่ในรูปที่ถาวร งานก่อสร้าง แทบจะ ไม่ใช่งานที่มนุษย์จะทำได้ หากแต่ควรจะเป็นงานของเทวดา ไม่ว่าหินจำนวนมากที่ก่ายกอง กันขึ้นไปอย่างมีระเบียบ หรือจะเป็นลวดลายที่สลักลงยาเอาไว้ตามเสา ตามผนังก็ตาม เป็น การยากที่จะเชื่อว่ามนุษย์ในโลกนี้จะสามารถทำได้ แสดงว่าการก่อสร้างในสมัยนี้คงจะได้ เจริญรุ่งเรืองมาก

๖.๖.๑๑ บุคคลิกภาพของพระเจ้าอโศก

พระเจ้าอโศกมหาราชเป็นกษัตริย์ที่มีบุคลิกภาพที่ยิ่งใหญ่ที่สุดองค์หนึ่งในประวัติศาสตร์อินเดีย ไม่ทรงเหน็ดเหนื่อยในความพยายามที่จะยกฐานะจิตใจ และการกินที่อยู่ดีของประชาชน ที่พระองค์เรียกว่าเป็นลูกของท่านเลย เป็นรัฐบุรุษที่มีความสามารถในด้านการทหาร ซึ่งสามารถแผ่พระบรมเดชานุภาพทั่วราชอาณาจักรที่กว้างขวาง และสามารถลงคณะทูตเพื่อเอาชนะทางใจ (spiritual conquest) คนในหลายประเทศ และสามารถทำให้พุทธศาสนา ซึ่งเป็นลัทธิเล็ก ๆ ที่เจริญเติบโตในแม่น้ำคงคา กลายเป็นลัทธิที่ยิ่งใหญ่ในโลกได้ พระองค์ทั้งเป็นผู้สอนและฝึกพระองค์เอง ให้เป็นคนมีคุณธรรม ให้ออกทนและไม่รุนแรง พระองค์เลิกการใช้กำลังทหารเป็นเครื่องมือให้ได้มาซึ่งชัยชนะ และให้ใช้นโยบายแห่งความสุภาพและความเมตตา (policy of gentleness and clemency) แทน อย่างไรก็ตามการที่พระองค์ ซึ่งได้พยายามเปลี่ยนให้ข้าราชการเป็นผู้เคร่งครัดประกาศศาสนา (religious propagandists) ให้เลิกการเข้าป่าล่าสัตว์ อันเป็นประเพณีนิยมของกษัตริย์ และการเลิกจับอาวุธ ให้ไว้วางใจและให้มีเมตตาต่อผู้ที่คิดร้าย ตลอดจนพวกชาวป่าที่ดุร้าย ซึ่งอยู่ทางมณฑลทางตะวันตกเฉียงเหนือและทางใต้ และเอาใจใส่ดูแลด้วยธรรมะนั้น อันการกระทำดังกล่าวนี้มียอมไม่เป็นที่ประหลาดใจเลยว่า ภายในเวลาไม่กี่ปีที่พระองค์สิ้นพระชนม์ อาณาจักรของพระองค์ก็เริ่มเสื่อมลง^{๒๗}

พอลิ้นสมัยพระเจ้าอโศก อาณาจักรของพระองค์คงแตกแยก และคงแบ่งกันปกครองระหว่างพระโอรส องค์หนึ่งคงปกครองที่เมืองทลวง องค์อื่นคงปกครองทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ และคงจะปกครองเป็นอิสระต่อกัน เพราะตามหลักฐานในปุราณะ พระองค์มีพระโอรสระบุชื่อว่า กุนาละ (Kunala) แต่ในจดหมายเหตุแคว้นแคชเมียร์มีกษัตริย์ชื่อจาเลากะ (Jalauka) และชื่อตีวาร (Tivara) ก็อ้างไว้ จึงทำให้สันนิษฐานว่าอาณาจักรคงแตกแยก และโอรสองค์ต่าง ๆ ก็ออกไปปกครองตามส่วนต่าง ๆ หลังจากนั้นแล้วก็มีทลวาน ๆ ปกครอง

สืบต่อมาอีกหลายองค์ จนกระทั่งถึงกษัตริย์องค์สุดท้ายถูกปศุศยมิตรขับไล่ และตั้งราชวงศ์ใหม่ขึ้นครองอินเดียให้ชื่อว่าราชวงศ์สูงกะ (Sunga)

๖.๗ ความเสื่อมของราชวงศ์โมริยะ

ในปัญหาแรก พวกนักปราชญ์ได้ตั้งข้อคิดว่า การที่อำนาจแห่งราชวงศ์โมริยะต้องเสื่อมลง ก็เพราะว่า เกิดมีการปฏิกริยาตอบโต้จากพวกพราหมณ์ ซึ่งเคยมีตำแหน่งที่ได้รับอภิสิทธิ์มาก่อน และเกิดได้รับความกระทบกระเทือนด้วยนโยบายของพระเจ้าอโศก แต่ก็มีข้อคิดค้านว่า หลักฐานหรือบันทึกของพระเจ้าอโศกก็ได้เป็นศัตรูกับพราหมณ์ ตรงกันข้ามพระองค์ยังให้ความอุปถัมภ์ค้ำจุนพวกพราหมณ์อย่างดียิ่งทีเดียว เช่นเดียวกับพวกพุทธ พวกเซน และพวกอาชีวกะ (Ajivakas) แม้แต่นักประวัติศาสตร์พราหมณ์ ก็ยังเขียนยกย่องพระองค์ ฉะนั้นความเห็นอันนี้ก็ตกไป

สาเหตุที่แท้จริงสืบเนื่องจากนโยบายของพระองค์ ที่พระองค์ทรงละเว้นการใช้กำลังทหารเข้าพิชิต (military conquest) หลังจากที่ได้ทำสงครามกับพวกกสิงค์ เมื่อพระองค์ได้ครองราชย์ได้เพียง ๘ ปี และที่สิ่งสอนลูกหลานไม่ให้มีความคิดที่จะใช้การสงครามรุกราน (aggressive warfare) และภายหลังจากนั้นไม่ช้า การล่าสัตว์ก็ถูกยกเลิก ฉะนั้นกองทัพหลวงจะไม่กระฉับกระเฉงว่องไว อีกตลอดเวลาที่พระเจ้าอโศกเองก็ประกาศว่า ในการปฏิบัติตามหลักธรรมจริยา เสียงกลองเกรรี (กลองศึก) จะต้องกลายเป็นเสียงแห่งธรรมะ

อีกประการหนึ่งแม้แต่ตัวกษัตริย์เอง ไม่ประพฤติเหมือนกับกษัตริย์แรก ๆ ผู้ซึ่งออกไปรบ ออกสนามรบด้วยพระองค์เอง แต่กษัตริย์ในยุคหลังของราชวงศ์โมริยะ ไม่ได้แตะต้องหรือผูกพันกับกองทัพเลย

ประการสุดท้าย สืบเนื่องจากอาณาเขตอันกว้างใหญ่ การควบคุมข้าราชการในดินแดนที่ห่างไกลเป็นเรื่องยากลำบากมาก แม้ในสมัยของพระเจ้าพินทุसारและพระเจ้าอโศก

เพราะพบหลักฐานว่า มีการปกครองที่กดขี่ จึงเป็นแรงกระตุ้นให้ประชาชนที่เมืองตักศิลา ก่อการกบฏขึ้นถึง ๒ ครั้ง แม้แต่การส่งข้าราชการ มหามาตรา (Mahāmātras) เป็น ข้าราชการชั้นสูงทำหน้าที่ตรวจตราดูแลธรรมของข้าราชการที่ส่งไปปกครองตามมณฑลต่าง ๆ ที่ตั้งขึ้นในสมัยพระเจ้าอโศก ภายในเวลาทุก ๓ ปี หรือทุก ๔ ปี นั้นก็ไม่ได้ผลสัก ฉะนั้นเมื่อ รัฐบาลกลางไม่เข้มแข็งเลิกใช้อำนาจ จึงทำให้อำนาจทางส่วนกลางค่อยอ่อนยานไป และเป็นผล ให้เกิดมณฑลบางส่วนได้แยกตัวออกจากจักรวรรดิ และมีเจ้าผู้ครองแคว้นบางคนได้ตั้งตนเป็น เอกราชไปเลยก็มี และบางพวกที่ร้ายแรงโจมตีจักรพรรดิอีก^{ภายใน} ในขณะที่สภาวะบ้านเมืองเป็น เช่นนี้ กษัตริย์ก็เข้ามาบุกอีกครั้ง แต่นายพลปุชยมิตร (Pushyamitra) ได้ทำการปฏิวัติยึด อำนาจได้สำเร็จและสถาปนาราชวงศ์สูงกะขึ้นปกครอง ราชวงศ์นี้ปกครองในอาณาบริเวณที่ เล็กกว่าจักรวรรดิโมริยะ และเป็นสมัยที่ต้องทำสงครามตลอดเวลา เพราะมีอาณาจักรที่มีอำนาจ ขึ้นทางใต้ คือพวกกฉิงคราษฎร์ และทางเหนือก็มีพวกต่างชาติเข้ามารุกราน^{๒๔}

๖.๘ อินเดียภายหลังสมัยพระเจ้าอโศก

อินเดียภายหลังสมัยพระเจ้าอโศกพบกับความเสื่อม และมาเสื่อมที่สุดในสมัยของ พระเจ้าพุกัษัตริธ ซึ่งเป็นกษัตริย์องค์สุดท้ายของราชวงศ์โมริยะ พระองค์ถูกกรีกและพวกซีเชียน (ศกะ) เข้ารุกราน นายพลปุชยมิตรสูงกะ ได้เข้ารบพุ่งตอบโต้ แต่แล้วนายพลผู้นี้ก็ก่อกบฏจับ พระเจ้าพุกัษัตริธผู้ไร้ความสามารถประหารชีวิตเสีย แล้วสถาปนาตนเองเป็นกษัตริย์แห่ง ราชวงศ์สูงกะปกครองอินเดียต่อไป

๖.๘.๑ ราชวงศ์สูงกะ - พระเจ้าปุชยมิตร (๑๘๗-๑๕๑ ก่อนคริสตกาล)

พระเจ้าปุชยมิตรมิใช่กษัตริย์ที่เก่งกล้าสามารถมาก จึงไม่อาจควบคุมจักรวรรดิ โมริยะอันกว้างใหญ่ไพศาลได้ พระองค์ทรงแต่งตั้งพระโอรสพระนามอักษนิมิตรไปเป็นข้าหลวง ปกครองเมืองสำคัญในขณะนั้น คือเมืองวิทิสวา ในสมัยของพระเจ้าปุชยมิตรนี้ ไม่ค่อยราบรื่น

เพราะมีกรีกภายใต้การนำของพระเจ้ามีลิทาร์ แห่งแคว้นแบคเตรียได้เข้ามาบุกรุกพรมแดนอินเดีย และสามารถจับม้าอุปรากรของพระเจ้าปุชยมิตรที่ทรงกระทำพิธีฮัสวเมธได้ ดังนั้นพระองค์จึงต้องยกทัพขับไล่พวกกรีกขึ้นไปทางเหนือของลุ่มแม่น้ำสินธุ

เนื่องจากพระเจ้าปุชยมิตรนับถือศาสนาพราหมณ์อย่างแรงกล้า ฉะนั้นเมื่อพระองค์ทรงมีอำนาจขึ้นมา พระองค์ก็ทรงทำพิธีฮิวิต และความคิดแบบพราหมณ์ก็กลับฟื้นคืนขึ้นมาใหม่อย่างทิวาทาญ เช่น ทรงประกอบพิธีฮัสวเมธ ทรงช่วยส่งเสริมภาษาและวรรณคดีสันสกฤต และทรงพยายามที่จะสร้างอุดมคติแบบพราหมณ์ขึ้นในวงสังคมใหม่อีก ดังนั้นบุคคลที่ไม่ชอบการกลับพระทัยนับถือพุทธศาสนาของพระเจ้าอโศก ก็รวมกำลังสนับสนุนพระเจ้าปุชยมิตร

ในสมัยนี้การพัฒนาทางศาสนาฮินดูได้เจริญขึ้นคือได้เกิด ลัทธิภักตศิขิน ลัทธินี้ส่งเสริมความจงรักภักดีในพระเจ้า โดยการอุทิศบูชา และการกระทำอันเป็นบุญ ลัทธินี้ยืนยันว่า มนุษย์ทุกคนเป็นลูกของพระเจ้าโดยไม่คำนึงถึงชั้นวรรณะ แสดงว่าเป็นลัทธิแห่งความเสมอภาค และมีความใจกล้าต่อชนทุกชั้นวรรณะ และทุกนิกาย ทุกศาสนา แม้พระพุทธเจ้า ก็ถูกกล่าวว่าเป็นพุทธชาวดาร พวกพราหมณ์ เมื่อตระหนักถึงผลของการปฏิรูปพุทธศาสนาและศาสนาเชนแล้วจึงได้นำเอาทัศนคติที่ฝังงายบางประการของศาสนาทั้งสองไปใช้ในศาสนาของตน ซึ่งได้แก่อหิงสา งดเว้นการค้ำน้ำเมา ความหุ้มเฟื่อย เป็นต้น

พระเจ้าปุชยมิตรทรงครองราชย์อยู่เป็นเวลา ๓๖ ปี อัครมมิตรโอรสก็ได้สืบราชสมบัติต่อมา และครองบัลลังก์อยู่ ๑๐ ปี ในทุกรัชกาลมีแต่ความอ่อนแอ และถูกพวกกรีกเข้ารุกรานได้ กษัตริย์องค์สุดท้ายของราชวงศ์สูงกะ พระนามว่า เทวภูติ แต่ถูกอันทวสุเทพ กัณวะ ซึ่งเป็นรัฐมนตรีของพระองค์ลอบปลงพระชนม์เสีย แล้วตั้งราชวงศ์กัณวะปกครองต่อไป ซึ่งราชวงศ์นี้ปกครองได้นาน ๔๔ ปี

๖.๘.๒ การรุกรานของกรีก

พวกกรีกที่อยู่ทางแคว้นแบคเตรีย (Bactria) อยู่ทางตอนเหนือของอินเดีย ได้ขยายอำนาจจากแคว้นกานกุลเข้ารุกรานอินเดียเข้าสู่แคว้นปัญจาบ ผู้ที่เป็นหัวหน้าสำคัญคือ แอนติโอคัส (Antiochus) และสามารถครอบครองแคว้นปัญจาบได้ และตอนหลังได้พยายามขยายอำนาจต่อไปยังตอนล่างของแม่น้ำสินธุ และเลยไปทางตะวันออก คือแถบแม่น้ำยมนาและแคว้นอโยธยา กษัตริย์ที่มีชื่อเสียงมากคือพระเจ้ามีนินท์ (Menander) ซึ่งเป็นผู้ที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้ที่มีความเฉลียวฉลาด กล้าหาญมาก อย่างไรก็ตามการรุกรานของกรีกที่แบคเตรียนี้ก็สิ้นสุดสุดท้ายก็ถอยกลับไป และพระเจ้ามีนินท์ก็กลับตั้งค้ำสนใจนับถือในพุทธศาสนา และได้กลายเป็นพุทธศาสนิกชนที่มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันดีในตำนานของพุทธศาสนา ที่เรารู้จักในเรื่อง "มีนินท์ปัญหา"

๖.๘.๓ การรุกรานของพวกซีเชียนและปาร์เชียน (Scythian และ Parthians)

พวกซีเชียนและปาร์เชียน (Scythians และ Parthians) พวกซีเชียนเป็นพวกเร่ร่อนเลี้ยงสัตว์จากทะเลทรายโกบี ถูกพวกจีนและมองโกลรุกไล่ลงมา ได้อพยพถอยร่นมายึดเอาแคว้นแบคเตรียจากกรีก ผ่านมาทางอาฟกานิสถาน และบาลูจิสถาน เลยมายังตอนล่างของแม่น้ำสินธุ ต่อมาเรียกกันว่าทวกสะกะ (Saka) ส่วนพวกปาร์เชียนก็ได้เข้ามาตั้งอินเดีย โดยปรานปรามศัตรูมาทางอาฟกานิสถาน มีพวกหนึ่งได้เลยไปทางใต้ เรียกกันใหม่ ว่าพวกปัลลวะ (Pallavas)

สำหรับพวกสะกะภายหลังได้มาตั้งรกรากที่มธุรา ดักศิลา มัลละ และกะเศียรวาท ในบรรดานักปกครองชาวสะกะ พระเจ้าอชเมาน (ค.ศ.๑๓๐-๑๔๐) เป็นผู้มีชื่อเสียงโด่งดังที่สุด พระองค์ทรงเป็นนักรบที่เก่งกล้าสามารถเอาแคว้นสินธุ คัทช์ สุราต และโกนข่านตอนเหนือเข้าไว้ในอำนาจของพระองค์ได้ นอกจากนั้นพระองค์ก็ยังเป็นนักการบริหารที่ฉลาดและ

ทรงเอาพระทัยใส่ต่อประชาชนเป็นอย่างดี เช่นโปรดให้สร้างเขื่อนบนทะเลสาบสุพรรณคนะที่
คีร์นาร์ ในด้านศิลปะวิทยาการก็ทรงเป็นนักปราชญ์ ทรงนิพนธ์โคลง กลอนเป็นภาษาสันสกฤต
ทรงศึกษาวิชาปรัชญา และดนตรี กล่าวได้ว่าในขณะนั้น นครหลวงของพระองค์ที่อุชเชนี เป็น
ศูนย์กลางเรื่องนามในด้านการศึกษา และปรัชญา อาณาจักรของพวกสกะในสมัยหลังพระเจ้า
อัทธมานแล้ว ก็เสื่อมลงและพวมแดนถูกยึดครองไปในที่สุด ในราวคริสต์ศตวรรษที่ ๔

๖.๘.๔ การรุกรานของพวกกุษาณะ

พวกกุษาณะ (Kushana) เชื่อกันว่าอพยพมาจากประเทศจีน เนื่องจากใน
ระยะนั้นได้มีชนเผ่าต่าง ๆ มีการอพยพและเคลื่อนย้ายในภาคกลางของทวีปเอเชีย พวกนี้เป็นพวก
เร่ร่อน เลี้ยงสัตว์พวกนี้ได้อพยพมาในราวปี๑๖๕ ปีก่อนคริสตกาล ผ่านมาทางแบคเตรียรับ
อารยธรรมของกรีกในแบคเตรีย และอพยพผ่านอัฟกานิสถานเข้ามาในอินเดีย ในราว ค.ศ.๑
ได้เข้าครอบครองทางภาคตะวันตกเฉียงเหนือแคว้นคันธาระ และสถาปนาราชวงศ์กุษาณะขึ้น
ปกครอง ระหว่าง ค.ศ.๗๘-๓๗๖ กษัตริย์ที่มีชื่อเสียงที่สุดของราชวงศ์นี้คือพระเจ้ากนิษกะ
(Kanishka) นักปราชญ์หลายคนยกย่องพระเจ้ากนิษกะในฐานะที่ทรงทำนุบำรุงศิลปวิทยาการ
ด้านต่าง ๆ และลงความเห็นว่าเป็นผู้ตั้งมหาจักราชขึ้นเมื่อ ค.ศ.๑๗๔ ทรงเป็นองค์
อุปถัมภ์นักกรี นักปราชญ์ทางพุทธศาสนาหลายท่าน เช่น พระภิกษุอัสวโฆส ผู้เป็นนักปราชญ์ที่
ยิ่งใหญ่ เป็นกรีและเป็นนักแต่งบทละคร แต่งพุทธวจนและวรรณกรรมประเภทอื่น ๆ อีก พระ-
ภิกษุมาคารชุนก็เป็นผู้นำพุทธศาสนาฝ่ายมหายานและจาริกะ เป็นนักฟิสิกส์ที่ยิ่งใหญ่ นอกจากนี้
ก็ยังมี พระภิกษุปารสวะ และพระภิกษุวาสุมิตร พระสงฆ์เหล่านี้ทุกรูปล้วนอาศัยอยู่ในเมืองหลวง
ของพระองค์

ในพุทธศาสนา พระองค์ได้ทรงเป็นผู้อุปถัมภ์ในการทำสังคายนาพระธรรมวินัย
พุทธศาสนาครั้งที่ ๔ ทรงส่งเสริมปราชญ์ให้ศึกษาและเตรียมเขียนนอรรถกถาเกี่ยวกับ
คัมภีร์พุทธศาสนา พระองค์เป็นผู้ทำให้เกิดการพัฒนาการของศาสนาพุทธขึ้นนั่นคือ ในสมัยพระองค์

พุทธศาสนาได้แตกแยกเป็น ๒ นิกาย มหายานและหินยาน พระองค์ได้ทรงเรียกประชุมพระสงฆ์ ๔๐๐ รูป และตั้งโรงเรียนพระพุทธศาสนามหายานขึ้น ในพุทธศาสนานิกายมหายานเป็นนิกายที่เน้นในทางอภิมภินิพพานพระพุทธรูปหลายองค์ มีพิธีกรรม แปรพระพุทธรูปเจ้าเป็นพระโพธิสัตว์ผู้ศักดิ์สิทธิ์ที่จะมาช่วยมนุษย์ นิกายนี้พระองค์สนับสนุนอย่างเต็มที่ และยังสามารถนำพุทธศาสนานิกายมหายานแพร่หลายไปทั่วโลก คือไปมีอิทธิพลต่อจีน มงโกเลีย ฮิบเทต และญี่ปุ่น

ด้านการก่อสร้าง พระเจ้ากนิษกะ ได้โปรดให้สร้างเจดีย์ใหญ่ที่เมืองเปศวาร์ ซึ่งเป็นสิ่งก่อสร้างที่งดงามและสร้างความมหัศจรรย์แก่ผู้ที่ได้เห็นในสมัยต่อมา ศิลปะทางพุทธศาสนาที่ปรากฏครั้งแรกในสมัยพระองค์ ก็คือการสร้างพระพุทธรูป แต่เดิมพวกหินยานไม่บูชาพระพุทธรูปอย่างพระเป็นเจ้า หรือเทพเจ้า จึงไม่ทำรูปเคารพ สิ่งที่ทำเคารพแทนพระพุทธรูปคือทำเป็นสัญลักษณ์ เช่น ที่ประสูติทำเป็นดอกบัว ที่ตรัสรู้ทำเป็นรูปคันไถ พระธรรมคำสอนเป็นรูปล้อรถซึ่งเรียกว่าธรรมจักร หมายถึงพระธรรมจักรกับปวัตตสูตร ปางปฐมเทศนาทำเป็นล้อรถและกวางหมอบ ซึ่งหมายถึงพระธรรมและสถานที่แสดงปฐมเทศนาคือป่าอิสิปตนมฤทายวัน (ป่ากรวาง) เป็นต้น อนึ่งการสร้างพระพุทธรูปในสมัยนี้มีเค้าหน้าแบบกรีก-โรมัน^{๒๔}

แม้ว่าพระเจ้ากนิษกะทรงเป็นพุทธมามกะ แต่พระองค์ทรงยกย่องเทพเจ้าของชนชาติอื่นหรือศาสนาอื่นด้วย เช่น เทพเจ้ากรีก สุเมเรียน โซโรแอสเตอร์ ฮีแลมไมต์ และอินดู ซึ่งมีการบูชาเทพเหล่านี้กันในมณฑลต่าง ๆ ในจักรวรรดิของพระองค์และที่ห่างไกลออกไป ดังนั้นจะเห็นได้ว่าทรงมีพระทัยกว้างในเรื่องศาสนา ด้วยความที่ทรงพระทัยกว้างในทางศาสนา พระองค์จึงประสงค์ที่จะนำสิ่งที่ดีที่สุดจากศาสนาต่าง ๆ มาใช้เป็นประโยชน์ ตัวอย่างที่แสดงให้เห็นน้ำพระทัยกว้างของพระองค์ก็คือ เทวียฤตราของพระองค์มีรูปเทพเจ้าของอินดู และเทพเจ้าของกรีก เปอร์เซีย และสุเมเรียน ซึ่งแสดงให้เห็นว่านักปกครองอินเดียบอราชนไม่ว่าจะเป็นชาวอินเดีย หรือชาวต่างประเทศที่เข้ามาบูรณอินเดียบุคคลต่างก็แสดงทัศนคติความ

ภาพพระไพศิษฐ์

ใจกว้างทางศาสนาด้วยกันทั้งนั้น เพราะศาสนาและวัฒนธรรมอินเดียมีความลึกซึ้งจนทำให้ชาวต่างประเทศได้นำศาสนาและวัฒนธรรมไปใช้และสนับสนุนศาสนาและวัฒนธรรมเหล่านั้น

สำหรับในคัมภีร์เศรษฐกิจ ปรากฏว่า พระเจ้ากนิษกะทรงเป็นผู้มีบทบาทในการทะนุบำรุงเศรษฐกิจด้วยการส่งเสริมการค้าระหว่างประเทศ คือมีการติดต่อค้าขายกับโรมัน มีการแลกเปลี่ยนสินค้าประเภทเครื่องเทศและไหม กับเฮียอูกซาปล์ และเหล่าอู๋นจากพวกโรมัน

ราชวงศ์กุษาณะปกครองอินเดียอยู่ได้ สองศตวรรษ อานูภาพของราชวงศ์นี้
ก็ลึกลับสุดลง

ภาพเหรียญพระเจ้ากนิษกะ

เชิงอรณทที่ ๖

- ๑ เขียวหลาล เนทร์, พถิ่นอินเตีย, เล่ม ๑ (พระนคร: ๒๕๒๑), หน้า ๔๐๕.
- ๒ เรื่องเตียวกัน, หน้า ๔๐๖-๔๐๗.
- ๓ เรื่องเติม, หน้า ๔๑๕-๖.
- ๔ เพ็ชร์ จุมิตร, อารยธรรมตะวันออก, หน้า ๘๑.
- ๕ เนทร์, เรื่องเติม, หน้า ๔๐๕.
- ๖ เรื่องเติม, หน้า ๔๑๒.
- ๗ เรื่องเตียวกัน, หน้า ๔๑๘-๙.
- ๘ 'Majumdar' and others, An Advanced History of India, p. 95.
- ๙ เนทร์, เรื่องเติม, หน้า ๔๔๑.
- ๑๐ จ้างนค์ ทองประเสริฐ (แปล), บ่อเกิดลัทธิประเพณีอินเตีย, เล่ม ๑, หน้า ๒๗๖.
- ๑๑ เรื่องเตียวกัน, หน้า ๒๗๔.
- ๑๒ เรื่องเติม, หน้า ๒๘๐.
- ๑๓ เรื่องเตียวกัน, หน้า ๒๘๑.
- ๑๔ เรื่องเติม, หน้า ๒๘๒-๓.
- ๑๕ เรื่องเตียวกัน, หน้า ๒๘๔.
- ๑๖ เสถียร โพธิณณะ, ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา (พระนคร: สภาจารึกมา
มทางมกุฎราชวิทยาลัย, ๒๕๒๐), หน้า ๘๘.

- ๑๗ เนห์รู, เรื่องเดิม, หน้า ๔๔๖.
- ๑๘ จำนวนค์ ของประเสริฐ (แปล), เรื่องเดิม, หน้า ๒๘๒.
- ๑๙ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๘.
- ๒๐ เรื่องเดิม, หน้า ๒๘๔.
- ๒๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๘.
- ๒๒ เรื่องเดิม, หน้า ๒๗๗.
- ๒๓ เรื่องเดียวกัน, หน้าเดียวกัน
- ๒๔ เสถียร โพชนันทะ, เรื่องเดิม, หน้า ๘๘.
- ๒๕ จำนวนค์, เรื่องเดิม, หน้า ๒๘๔.
- ๒๖ Majumdar and others, op. cit., pp. 97-8
- ๒๗ Ibid., p. 101.
- ๒๘ Ibid., pp. 103-104.
- ๒๙ ชันมา ทักขไพรวาน, ประวัติศาสตร์ยุคโบราณ, หน้า ๘๘.
-